

SUPPORT, SCHOOL ACHIEVEMENT AND SOCIAL COMPETENCIES IN ADOLESCENTS WITH DISABLED SIBLINGS

Rebeka Karasová¹, Jana Uhláriková²

¹ Ambulancia klinickej psychológie, Nitra

² Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

rebeka.karasova@gmail.com, juhlarikova@ukf.sk

Abstract: This research is focused on correlation-comparative analysis of school achievement, social support and social competencies in adolescents with a disabled sibling (physical disability, neurodevelopmental disease, or other) and adolescents with a non-disabled sibling. We used the CASSS (Malecki and Demaray, 2002), the SSI (Riggio et al., 1993) and the average of school marks received on the last year-end report. 69 adolescents with a disabled sibling and 63 adolescents with a non-disabled sibling, aged from 14 to 20 ($M= 16.77$; $SD=1.615$) participated in the study. The results indicate a significant positive relationship between the school achievement of adolescents with a disabled sibling and their social support from their parents, and also between social support from parents and the social sensitivity of adolescents with a disabled sibling. Furthermore, we have proven *significantly worse school achievement in adolescents with a disabled sibling*.

Key words: social support in adolescence, social competence of adolescent, sibling with disabilities, school achievement of adolescent.

INTRODUCTION

Our life is unpredictable and brings various pitfalls even in the form of one of the siblings being born handicapped, or during life one acquires an illness, a disorder or a health problem that to a greater or lesser extent disrupts the optimal state of the family atmosphere. School achievement, social competences and social support are the phenomena that determine a person's life, with adolescence being a particularly sensitive period in this respect.

According to Slavík (1999), school achievement is recognition of a student's level of knowledge, which is in close relation to his/her learning activities. Dubayová and Čekanová (2014) claim that teachers also describe a school-successful pupil as someone who, among other things, is supported by the family. Prchal and Landolt (2011) found that the lack of parents (in the sense that they have to pay more attention to a child with a disability), is the reason for the poor academic success of a healthy individual. Also Gregory et al. (2019) found out that siblings of people with autism are at increased risk of a weaker sense of perceived school belonging and competencies in the school context.

Malecki and Demaray (2002) define social support as the individual's perception of general support or specific supportive behavior provided by people in the social system who improve his/her functioning and/or protect him/her from adverse consequences. Mičková (2014)

examined the relationship between social support and emotional will stability in adolescents, concluding that there is a significant relationship between the level of anticipated social support and the feeling of security. She also stated that a higher level of anticipated social support is significantly related to a positive experience of emotional relationships within the family. Sibs, a British organization, maintains on its website (<https://lnk.sk/dju5>) that it is estimated that there are two children in each class growing up with a sibling who is disabled or has special educational needs or serious long-term health problems. And because teachers do not know this information about them, or their needs are overlooked, it leads to problems with well-being and progress in school.

Riggio et al. (1993) present the results of research by Matson and Ollendick (1988) which showed that the acquisition of social competencies is considered important for the healthy mental adaptation of children and adolescents. Havelka and Bartošová (2019) state that the area of mutual influence of siblings is also the development of the other, primarily in the psychosocial area, i.e. behavior development, nature or ability to create and maintain interpersonal interactions. Strohm (2017) mentions that siblings of children with special needs can often have trouble telling friends about their siblings because they think these friends would not understand them. These healthy siblings usually feel isolated and different from those around them. Even when parents try, it is very difficult for them to be able to allow their healthy offspring the opportunity to participate in various social or extracurricular activities (Havelka and Bartošová, 2019). Healthy siblings may also feel shame or embarrassment in connection e.g. with the appearance or behavior of their sibling with a disability, therefore, they may prefer to avoid social contact. Goudie et al. (2013) empirically examined, based on testimonies of parents, whether an individual who has a sibling with a disability will show a higher impairment of functioning (behavioral, emotional) than an individual who has a healthy sibling. The results showed that siblings of children with disabilities had more problems with interpersonal relationships, psychopathological functioning, functioning at school, and the use of leisure time.

Due to the previous researches we aim to investigate the associations between school achievement, social support (teacher, parents and friends) and social competencies of adolescents who have disabled sibling. We have established assumptions of the negative relationships between school achievement and social support and social competencies and positive relations between social support and social competencies in adolescents with affected siblings. Taking into account previous research, we assumed that school success would be worse for adolescents with disabled siblings and also that adolescents with disabled siblings would show a lower level of social support and social competencies than adolescents with healthy siblings.

METHODS

Sample of Research

The research sample consisted of 69 adolescents with a sibling with a disability and 63 adolescents with a healthy sibling. Disabled siblings had various type of disorders (autism and autism spectrum disorders (ASD), specific learning disabilities and ADHD / ADD, Cerebral Palsy, Down syndrome, hydrocephalus). The total number of participants was 132 (women = 52, men = 80) aged 14 to 20 years ($M = 16.77$; $SD = 1.615$). The selection of the research sample

was occasional. In the case of adolescents under the age of 18, we obtained informed consent from their parents.

Instrument and Procedures

The research participants filled in two questionnaires and basic data about themselves and also answered the question about school grades from selected subjects. The research was carried out by filling in questionnaires mostly online. We used: CASSS - Child and Adolescent Social Support Scale from Malecki and Demaray (2002), specifically, we used a modified translation from Komárek, Ondřejová, and Mareš. CASSS consists of 5 subscales in its basic form, but for a limited scope of work and its purpose, we used only 3 scales – social support from: parents, teachers, and from friends. The task of the participants was to answer 36 items and in each comment only on its frequency of occurrence on a 6-point Likert scale (from 1 = "Never" to 6 = "Always"), we omitted the severity for the mentioned reasons. Cronbach's Alpha in this case ranged from 0.936 to 0.951.

Social competencies were measured using SSI – Social Skills Inventory from Riggio. SSI is recommended from the age of 14 and we operated only with the verbal, i.e. social level, where belong subscales (Riggio et al., 1993): Social Expressivity (SE), Social Sensitivity (SS), and Social Control (SC). Participants express their response on a 5-point Likert scale, where 1 = "Not at all like me" until 5 = "Exactly like me". Cronbach's alpha ranged from 0.814 to 0.894.

School achievement was measured through school grades, i.e. participants in the introductory part of the questionnaires wrote school marks from the following subjects: Slovak language and literature, mathematics, English (and/or another foreign language) which they received on the last report. In this research, we worked with the arithmetic mean of these school grades.

RESULTS

Comparative analysis (Table 1) of school achievement of adolescents with siblings with disabilities and adolescents with healthy siblings proved the existence of statistically significant differences ($p < 0.01$). We did not find statistically significant differences between adolescents who have a sibling with a disability and adolescents with a healthy sibling in any of the scales of social support or the scales of social competencies.

Table 1. Comparative analysis of school success, social support and social competencies of adolescents with siblings with disabilities and adolescents with healthy siblings

	Sib. with D (n1 = 69)		Sib. without D (n2 = 63)		t	df	p	d
	M₁	SD₁	M₂	SD₂				
SA	1.779	.639	1.460	.506	3.187	127.51	.002**	.554
SSP	51.43	13.146	53.87	10.982	-	130	.252	.020
SST	43.90	11.442	46.48	12.735	-	130	.223	.021
					1.225			

SSF	53.69	11.772	56.14	11.888	-	130	.234	.021
					1.194			
SE	39.62	13.440	42.41	11.315	-	130	.202	.022
					1.284			
SS	50.84	10.866	49.02	9.402	1.027	130	.306	.017
SC	44.86	10.970	48.33	10.981	-	130	.071	.031
					1.819			

*SA – school achievement expressed by the average of marks; SSP – social support by parents; SST – social support by teachers; SSF – social support by friends; SE – social expressivity; SS – social sensitivity; SC – social control; SST – social support from teachers; Sib. with D – siblings with disability; Sib. without D – siblings without disability; t – Student T-test; df – degrees of freedom; p – level of statistical significance; ** p < .01; d – Cohen’s d; M – arithmetic mean; SD – standard deviation*

In examining the relationships between the school achievement of adolescents with a disabled sibling and their social support, we have not demonstrated the existence of statistically significant relationships. However, correlation analysis (Table 2) revealed a significant relationship only between school achievement and social expressivity ($r = 0.309^{**}$; $p < 0.01$) of adolescents with disabled siblings.

Table 2. Correlation analysis of school achievement of adolescents with disabled siblings and their social support and social competencies

	School Achievement		
	r	p	n
SSP	-.089	.467	69
SST	-.205	.091	69
SSF	-.132	.281	69
SE	.309	.010*	69
SS	.025	.838	69
SC	.174	.154	69

*r – Pearson’s r; p – level of statistical significance; *p < 0,05; n – number of participants; SSP – social support from parents; SST – social support from teachers; SSF – social support from friends; SE – social expressivity; SS – social sensitivity; SC – social control*

In examining the relationships between social support and the social competencies of adolescents (Table 3), who have a sibling with a disability, we were able to prove a statistically significant positive relationship between social support from parents and social sensitivity ($r = 0.296^{*}$; $p < 0.05$) of these adolescents. Other correlations did not prove to be significant.

Table 3. Correlation analysis of social support of adolescents who have a sibling with a disability and their social competencies

	SSP			SST			SSF		
	r	p	n	r	p	n	r	p	n
SE	.050	.682	69	.024	.843	69	.134	.274	69
SS	.296	.014*	69	.165	.175	69	.145	.234	69
SC	.076	.533	69	.213	.079	69	.105	.389	69

r – Pearson's *r*; *p* – level of statistical significance; **p* < 0,05; *n* – number of participants; SSP – social support from parents; SST – social support from teachers; SSF – social support from friends; SE – social expressivity; SS – social sensitivity; SC – social control

DISCUSSION

The aim of the research was to examine the relationships between school achievement, social support, and social competences in adolescents who have a sibling with a disability. We also focused on examining the differences in the mentioned variables in adolescents with disabled siblings and in adolescents with healthy siblings.

We can state that we have confirmed significant differences between adolescents with a disabled sibling and adolescents with healthy siblings in the area of school achievement. At this level, we are inclined to the opinion of experts that siblings of disabled people face the usual problems that commonly arise among siblings but are also associated with unusual situations related to the specifics of their brother or sister (Havelka and Bartošová, 2019). It is possible that parents may not have enough time or energy to help their healthy children prepare for school, or to be interested in or they do not have time or energy to provide tutoring. It is also possible that a healthy adolescent does not have a suitable environment (e.g. due to manifestations in the sibling's behavior related to his diagnosis) to be able to adequately prepare for school. The explanation may also be that adolescents with a disabled sibling prefer to spend time away from home so that they do not have to face the company of a disabled sibling and the associated challenges, and not have enough time to learn for school.

We found statistically positive relationship between school achievement and the social expressiveness of adolescents with a disabled sibling, which means that the more expressive an adolescent is, the worse the school grades has. It is possible that such expressive behavior may lead them to problematic situations with teacher or authority, which may be reflected in worse school achievement. Possible explanation is that in several surveys (Prchal & Landolt, 2011; Strohm, 2017), respondents mentioned that they are influenced by the reactions of the environment to their disabled sibling, whether to his/her appearance or behavior. It is therefore possible that if an adolescent is used mostly to negative comments, ridiculous or offensive reactions, he/she may not sufficiently distinguish between social behavior and communication of other people, which can be neutral or well-meaning. If he/she also transfers

this to the school environment, where he/she inadequately decodes the communication of teachers or classmates, it can lead to the reluctance to prepare for school and attend it, which also means a path to worse results. However, in connection with school achievement, it is necessary to emphasize the situation that teaching was realized mostly online due to COVID - 19 pandemic, which is associated with new and unusual experiences and opportunities.

We also confirmed the statistically significant relationship between social support from parents and social sensitivity in adolescents with disabled siblings. Kao et al. (2012) state that active communication between parents and a healthy child about a sibling's disability is important, as they try to explain to him/her why it is important to understand and help the disabled sibling. On the other hand Hastings (2003) highlights the finding that healthy siblings are less affected by a sibling's disability if the family has sufficient financial resources. Transferred to our results, if the adolescent considers e.g. "Pocket money", or the option to buy what he/she wants, with the support of his/her parents, then it is possible that this in some way strengthens his/her ability to be socially competent in terms of sensitivity, control, but significantly especially in the area of expressiveness.

In association with teachers, Kolaříková (2018) found that 40% of them had information that their student had a disabled sibling, but in no way paid special attention to him/her or supported him/her. We can therefore assume that although the teachers of our participants do not have to express such negative attitudes, their support is not high enough to significantly affect the social competencies or support adolescents who have a sibling with a disability. It is also possible that the online environment (due to COVID-19 pandemic) does not allow teachers or friends to provide as much support to adolescents with a disabled sibling as it would be in an optimal epidemiological situation, which may be reflected in our statistically insignificant results.

The results can be also influenced by the adolescent's attitude to the sibling's disability. While some take disability as punishment and ask "why their family," others call it a gift that has taught them to appreciate little things. Similarly, the social experiences of these adolescents are diverse, as some do not have friends or do not meet them in any significant way, while others do not suffer significantly in this area.

LIMITS

The present study has several limitations. At first we used self-explanatory methods that were filled in online that might distort the results. Secondly the research sample should consist of more participants to generalize the results.

IMPLICATIONS

In Slovakia and abroad, the issue of siblings of children with disabilities is not sufficiently researched as the respondents themselves expressed the pleasure that someone is interested in them. Therefore, we recommend that further research pay more attention to the issue of children or adolescents who have a sibling with a disability and examine various factors that can help them to live better life.

CONCLUSIONS

We face many challenges during adolescence. These can be multiplied if the adolescent has a sibling with a disability. Although the results in this area are not completely uniform, it seems that the presence of a disabled sibling in adolescents is associated with a higher level of social expressiveness than one of the social competencies and poorer school achievement. These data have been confirmed by others, suggesting that the school achievement of adolescents with disabled siblings is worse than that of adolescents with healthy siblings. It is important to mention that the social sensitivity of adolescents with a disabled sibling is significantly associated with social support from parents. It is therefore necessary to say that although the presence of a sibling with a disability does not automatically mean a negative phenomenon in the life of an adolescent, it is especially important for parents to pay attention to him/her and be interested in his/her school functioning.

REFERENCES

- Dubayová, T., & Čekanová, T. (2014). Školská úspešnosť – rozdiely v jej vnímaní študentmi a učiteľmi. *Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou organizovanej Pedagogickou fakultou PU pri príležitosti 65. výročia založenia Pedagogickej fakulty v Prešove, 2014*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove. 574-579.
- Goudie, A., Havercamp, S., Jamieson, B., & Sahr, T. (2013). Assessing Functional Impairment in Siblings Living With Children With Disability. *PEDIATRICS*, 132(2), 476-483. <https://pediatrics.aappublications.org/content/132/2/e476>
- Gregory, A., Hastings, R.P., & Kovshoff, H. (2019). Academic self-concept and sense of school belonging of adolescent siblings of autistic children. *Research in Developmental Disabilities*, 96:103519. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2019.103519>
- Havelka, D., & Bartošová, K. (2019). *Speciální sourozenci. Život se sourozencem s postižením*. Praha : Portál.
- Hastings, R. P. (2003). Behavioral Adjustment of Siblings of Children with Autism Engaged in Applied Behavior Analysis Early Intervention Programs: The Moderating Role of Social Support. *Journal of Autism and Developmental Disorders* 33(2), 141-150. <https://doi.org/10.1023/A:1022983209004>
- Kao, B., Romero-Bosch, L., Plante, W., & Lobato, D. 2012. The Experiences of Latino Siblings of Children with Developmental Disabilities. *Child Care Health Dev.*, 38(4), 545-552. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2011.01266.x>
- Kolaříková, M. (2018). Sibling of Disabled Child at the Inclusive School. *Journal of Community Medicine & Health Education*, 8(2), 1-7. DOI:10.4172/2161-0711.1000609
- Malecki, C.H. K., & Demaray, M. K. (2002). Measuring Perceived Social Support: Development of the Child and Adolescent Social Support Scale (CASSS). *Psychology in the Schools*, 39(1), 1-18. <https://doi.org/10.1002/pits.10004>
- Matson, J. L., & Ollendick, T. H. (1988). *Enhancing children's social skills: Assessment and training*. Pergamon Press

Mičková, Z. (2014). Sociální opora a emočně vůľová stabilita v období adolescence. *Psychologie a její kontexty*, 5(1), 75-87.
https://psychkont.osu.cz/fulltext/2014/Mickova_2014_1.pdf

Prchal, A., & Landolt, M. (2011). How Siblings of Pediatric Cancer Patients Experience the First Time After Diagnosis. A Qualitative Study. *Cancer Nursing™*, 35(2), 133-140. DOI: 10.1097/NCC.0b013e31821e0c59

Riggio, R., Watring, K. P., & Throckmorton, B. (1993). Social skills, social support, and psychosocial adjustment. *Personality and Individual Differences*, 15(3), 275-280.
[https://doi.org/10.1016/0191-8869\(93\)90217-Q](https://doi.org/10.1016/0191-8869(93)90217-Q)

Slavík, J. (1999). *Hodnocení v současné škole: východiska a nove metody pro praxi*. 1. vyd. Praha : Portál.

Strohm, K. (2017). Siblings of children with special needs. *Learning Links – Helping Kids Learn*.
<http://siblingsaustralia.org.au/wp-content/uploads/2017/09/Learning-Links-article.pdf>

SOCIÁLNA OPORA, ŠKOLSKÝ PROSPECH A SOCIÁLNE KOMPETENCIE ADOLESCENTOV SO SÚRODENCOM S POSTIHNUTÍM

Predkladaný príspevok sa zameriava na korelačno- komparačnú analýzu sociálnej opory, školského prospechu a sociálnych kompetencií adolescentov, ktorí majú súrodencia s postihnutím. Použili sme dotazník na meranie sociálnej opory (CASSS, Malecki et al, 2002), dotazník mapujúci sociálne kompetencie SSI (Riggio et al, 1993) a priemer známok na koncoročnom vysvedčení. Výskumnú vzorku tvorilo 69 adolescentov, ktorí majú súrodencia s postihnutím a 63 adolescentov so zdravým súrodencom vo veku od 14-20 rokov (M=16,77, SD= 1,615). Výsledky preukázali signifikantne pozitívny vzťah medzi školským prospechom adolescentov, ktorí majú súrodencia s postihnutím a sociálnou oporou od rodičov a tiež medzi sociálnou oporou od rodičov a sociálnou senzitivitou týchto adolescentov. Potvrdil sa tiež štatisticky horší prospech u adolescentov, ktorí majú súrodencia s postihnutím.

Kľúčové slová: sociálna opora, školský prospech, sociálna kompetencia, súrodenec s postihnutím

POUŽÍVANIE SOCIÁLNEJ SIETE INSTAGRAM A PSYCHOLOGICKÁ POHODA U ADOLESCENTOV

Gabriela Šeboková, Viktorija Fačara, Adrián Širka

Katedra psychologických vied, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva, UKF v Nitre
gabriela.sebokova@gmail.com

Abstrakt: Cieľom predkladaného príspevku bolo analyzovať súvislosti medzi vybranými aspektami používania sociálnej siete Instagram (čas, pasívne, aktívne používanie, sociálne porovnávanie, sledovaný obsah) a psychologickou pohodou u dospievajúcich dievčat a chlapcov. Výskumnú vzorku tvorilo 108 adolescentov vo veku 14 až 20 rokov ($M=17,24$, $SD=2,36$), 49 (46,4%) chlapcov a 59 dievčat (54,6%). Použité boli sebauhľadovacie metodiky a objektívny ukazovateľ času stráveného na Instagrame. Výsledky poukázali na významné rodové rozdiely v používaní Instagramu, dievčatá trávili na Instagrame viac času a vykazovali vyššiu mieru aktívneho aj pasívneho používania. Sociálne porovnávanie bolo významne silno negatívne korelované s psychologickou pohodou u adolescentných dievčat, ale nie chlapcov. Naše zistenia naznačili, že špecifický obsah na sociálnej sieti a miera, do akej sa s ním adolescentné dievčatá porovnávajú, predstavujú rizikové faktory používania sociálnych sietí v súvislosti s psychologickou pohodou.

Kľúčové slová: Instagram, sociálne porovnávanie, adolescencia, psychologická pohoda

ÚVOD

Sociálne médiá, špecificky sociálne siete, zohrávajú v živote dospievajúcich dominantnú úlohu. Aktuálne prieskumy ukazujú, že 86% adolescentov vo veku 15-26 rokov využíva aspoň jednu sociálnu sieť denne a strávi na nej priemerne 183 minút (Kepios, 2022). Používanie sociálnych sietí a čítanie uvádzajú dospievajúci ako najčastejšiu voľnočasovú aktivitu (Janková, 2020). Čas strávený na sociálnych sieťach ovplyvnila aj pandémia, počas ktorej využívanie sociálnych sietí narástlo o 17% (v porovnaní s 11% nárastom v rokoch 2015-2019).

S výraznou popularizáciou sociálnych sietí medzi dospievajúcimi vzrástol aj záujem výskumníkov o to, ako môžu sociálne siete ovplyvniť optimálny vývin adolescentov. Výsledky výskumov priniesli zmiešané zistenia a poukázali tak na negatívne, ako aj pozitívne dôsledky používania sociálnych sietí. Identifikovaných bolo pritom viacero významných faktorov a mechanizmov pôsobenia sociálnych médií, ktoré boli asociované so širokou škálou kognitívnych, behaviorálnych, fyzických, sociálnych a emocionálnych aspektov vývinu adolescentov.

V predkladanej štúdii sa zameriavame na psychologickú pohodu ako indikátor optimálneho vývinu dospievajúcich. Pri definovaní psychologickkej pohody vychádzame z koncepcie Ryffovej (1989), ktorá predpokladá, že k optimálnemu stavu pohody jednotlivca prispieva 6 faktorov: seba-akceptácia (pozitívne postoje voči sebe, prijatie seba samého), pozitívne vzťahy

s druhými (schopnosť vyjadriť pocity empatie a náklonnosti, schopnosť milovať a identifikovať sa s ostatnými), autonómia (nezávislosť a regulácia správania prostredníctvom vnútorného lokusu kontroly, hodnotenie seba na základe vlastných štandardov), zvládnutie prostredia (schopnosť jednotlivca vybrať si alebo vytvoriť prostredie, ktoré zodpovedá jeho psychickým podmienkam a využívať príležitosti okolitého prostredia), zmysel života (presvedčenie jednotlivca, že jeho život má zmysel a cieľ) a osobný rast (uvedomenie si vlastných možností, potenciálu a potrebe seba-aktualizácie).

Uvedené dimenzie psychologickej pohody korešpondujú s vývinovými úlohami v období adolescencie, ako je dosiahnutie vlastnej identity a jej akceptovanie, nadväzovanie blízkych vzťahov s rovesníkmi, získanie emočnej nezávislosti, prijatie vlastných telesných zmien a sociálnych rolí, preberanie a internalizovanie hodnotového systému (Jurišová, 2013). Naplnenie vývinových úloh prispieva k optimálnemu fungovaniu v období adolescencie ale aj neskôr v dospelosti. Výskum pritom ukazuje, že napĺňanie vývinových úloh sa presúva aj do online priestoru (Smol & Vorgan, 2011). Mozgy mladých ľudí sú citlivejšie na digitálnu technológiu, sú jej najčastejšie vystavení, preto nie je prekvapivé, že prostredie sociálnych sietí môže meniť vývinové skúsenosti adolescentov a ich psychologickú pohodu.

V rámci skúmania sociálnych sietí sa v predkladanom príspevku zameriavame na vybrané aspekty ich používania: čas, aktívne, pasívne používanie, sociálne porovnávanie a obsah sledovaný na sociálnych sieťach.

Výskumy zaoberajúce sa vzťahom času na sociálnych sieťach a duševnej pohody priniesli nejednoznačné výsledky, potvrdzujúce tak negatívne dôsledky času stráveného na sociálnych sieťach - vyššiu sociálnu izoláciu a osamelosť (Kraut, et al., 1998), pozitívne dôsledky - zlepšenie slabých vzťahov (Ellison, Steinfield, & Lampe, 2007) alebo žiadne súvislosti (Lee, [Lee](#), & [Kwon](#), 2011). Najnovšie metaanalýzy, sumarizujúce výsledky výskumu za posledných 20 rokov, ukazujú, že unitárny ukazovateľ času nie je významne asociovaný s indikátormi duševného zdravia dospievajúcich, nakoľko predstavuje príliš zjednodušený a „necitlivý“ ukazovateľ komplexnej a multi-dimenzionálnej skúsenosti na sociálnych sieťach (Huang, 2017; Odgers & Jensen, 2020; Appel, Marker, & Gnamb, 2020). Ako rizikové sa ukazuje nadmerné používanie sociálnych sietí, ktoré však bolo vo výskumoch rôzne operationalizované (najčastejšie nad 5 hodín denne) (Twenge & Campbell, 2019; Huang, 2022).

Vzhľadom na nepotvrdené súvislosti medzi časom a duševnou pohodou, sa výskumníci začali zaoberať spôsobom používania sociálnych sietí. Viacerí autori začali rozlišovať medzi pasívnym (prehliadanie obsahu, príspevkov priateľov/profilov, ktorých sledujú a ich komunikácie bez interakcie a spätnej väzby) (Verduyn, Gugushvili, & Kross, 2021) a aktívnym používaním (aktívne prispievanie a seba-odhaľovanie na sociálnych sieťach prostredníctvom uploadovania fotiek, statusov, príspevkov, priame interagovanie s ostatnými (čítovanie) a interagovanie s obsahom iných používateľov). Výskum konzistentne ukazuje, že pasívne používanie sociálnych sietí je negatívne asociované so subjektívnym well-beingom (Ryan & Xenos, 2011), zatiaľ čo aktívne používanie pozitívne (Burke & [Kraut](#), 2016). Tieto zistenia potvrdzujú aj experimentálne štúdie. Napríklad výskum Verdyuna et al. (2021) ukázal, že v skupine pasívnych používateľov klesla úroveň pozitívnej afektivity, zatiaľ čo v skupine aktívnych používateľov nebol zaznamenaný efekt na afektivitu používateľov.

Ďalším faktorom používania sociálnych sietí je sociálne porovnávanie. Sociálne porovnávanie predstavuje základnú tendenciu porovnávať seba s ľuďmi, ktorých vnímame ako podobných,

výsledkom ktorej sú informácie o našom postavení v sociálnej hierarchii a o tom, čo je považované za atraktívne, populárne a akceptované. Výsledkom sociálneho porovnávania môže byť široká varieta behaviorálnych, kognitívnych a afektívnych reakcií, v závislosti od toho, aké informácie sú dostupné o osobe, s ktorou sa porovnávame a ako si tieto informácie interpretujeme – či ako hrozbu alebo motiváciu stať sa lepšou verziou seba. Sociálne porovnanie smerom nahor (jednotlivec sa porovnáva s ľuďmi, ktorí sú lepší ako on), môže vyvolať pocity odporu, frustrácie alebo závidosti (Reichert, 2014).

Práve prostredie sociálnych sietí, pre ktoré je charakteristický zidealizovaný, pozitívny obsah, zobrazujúci úspech, poskytuje takmer neobmedzené množstvo príležitostí pre porovnanie smerom nahor. Porovnanie sa s perfektnými príspevkami môže negatívne vplyvať najmä na adolescentov, u ktorých tvorí sociálne porovnanie dôležitú súčasť vývinu sebaobrazu a sebahodnotenia (Joseph, 2020; Alfasi, 2019). Viaceré výskumy potvrdzujú, že sociálne porovnanie na sociálnych sieťach znižuje úroveň sebaúcty, prežívaného šťastia a spokojnosti (Joseph, 2020; Alfasi, 2019; Meier, Gilbert, Börner, & Possler, 2020).

Okrem spôsobu používania sociálnych sietí je v súvislosti s ich vplyvom na psychologickú pohodu dospievajúcich dôležité skúmať obsah, ktorý dospievajúci na sociálnych sieťach sledujú. Väčšina štúdií sa totiž zameriavala na mieru resp. častotť pasívneho/aktívneho používania alebo sociálneho porovnávania a nie špecificky na obsah, s ktorým interagujú a sa porovnávajú. Niekoľko experimentálnych štúdií v posledných rokoch však ukázalo, že vplyv pasívneho/aktívneho používania a sociálneho porovnávania sa môže líšiť vzhľadom na to, či sú príspevky vnímané ako pozitívne alebo negatívne (Choi & Kim, 2021), zábavné (Valkenburg, Beyens, Pouwels, van Driel, & Keijsers, 2022), inšpirujúce (Meier et al., 2020), so sociálnym obsahom (Alfasi, 2019), alebo ide o názory druhých ľudí alebo schopností (Yang, Holden, Carter, & Webb, 2018).

Viaceré výskumy ukazujú, že spôsob používania sociálnych sietí a ich vplyv na duševnú pohodu dospievajúcich sa líši vzhľadom na rod dospievajúcich. Podľa teórie sociálnych rolí majú ľudia špecifické očakávania v súvislosti s tým, ako by sa mali muži a ženy správať. Muži by mali prejavovať nezávislosť a ženy spoločenské správanie. Kvôli týmto očakávaniam si muži a ženy formujú rozdielne sociálne správanie, ktoré sa presúva do online priestoru (Eagly, Wood, & Diekmann, 2000, Kimbrough, Guadagno, Muscanell, & Dill, 2013). Viaceré výskumy potvrdili, že dievčatá trávajú na sociálnych sieťach viac času (Sampasa-Kanyinga, & Lewis, 2015), zažívajú vyššiu úroveň kognitívnej absorpcie (Barnes, Pressey, & Scornavacca, 2019), častejšie uverejňujú príspevky, komentujú a lajkujú príspevky ostatných na sociálnych sieťach (Hampton, Goulet, Marlow, & Rainie, 2012) a rovnako viac času trávajú pasívnym prezeraním príspevkov ako chlanci (Simoncic, Kuhlman, Vargas, Houchins, & Lopez-Duran, 2014). Rozdiely sa ukázali aj v súvislosti so sociálnym porovnaním. Dievčatá majú v online prostredí väčšiu tendenciu sa porovnávať, najmä ak ide o príspevky týkajúce sa vzhľadu (Haferkamp & Krämer, 2011).

PREDKLADANÁ ŠTÚDIA

Používanie sociálnych sietí tvorí každodennú súčasť života adolescentov. Avšak výskum, zaoberajúci sa súvislosťami používania sociálnych sietí a duševnej pohody dospievajúcich, prináša protirečivé zistenia a väčšina empirickej evidencie pochádza z výskumov dôsledkov používania Facebooku na subjektívnu pohodu na americkej populácii adolescentov. V predkladanej štúdii preto skúmame súvislosti medzi vybranými faktormi používania

sociálnych sietí – čas, aktívne a pasívne používanie, sociálne porovnávanie, obsah na sociálnych sieťach, a psychologickou pohodou u adolescentov, a analyzujeme rodové rozdiely v používaní sociálnych sietí a tiež rodové rozdiely vo vzťahu medzi týmito premennými. Zameriavame sa pritom na Instagram, ktorý má v porovnaní s ostatnými sociálnymi sieťami viaceré špecifiká (nereciprocita vzťahov, zameranie primárne na vizuálny obsah), ktoré môžu predstavovať zvýšené riziko pre duševnú pohodu dospievajúcich.

Vychádzajúc z vyššie popísaných výskumov sme predpokladali, že dievčatá v porovnaní s chlapcami, budú skórovať vyššie vo všetkých sledovaných aspektoch používania Instagramu. Predpokladali sme, že zatiaľ čo čas strávený na sociálnej sieti Instagram nebude asociovaný s psychologickou pohodou, pasívne používanie sociálnych sietí a sociálne porovnávanie budú negatívne asociované s indikátormi psychologickej pohody, a aktívne používanie bude v pozitívnom vzťahu s psychologickou pohodou, pričom tieto vzťahy budú silnejšie u adolescentných dievčat. Vzhľadom na menšie množstvo empirickej podpory sme sa v predkladanej štúdii zamerali na exploráciu sledovaného obsahu na Instagrame a jeho súvislostí s indikátormi psychologickej pohody, a tiež s mierou sociálneho porovnávania.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumný súbor tvorilo 108 respondentov vo veku od 14 do 20 rokov ($M=17,24$, $SD=2,36$). Z respondentov bolo 49 (46,4%) chlapcov a 59 dievčat (54,6%). Vzorku tvorili študenti stredných škôl zo Slovenska a zahraniční Slováci zo Srbska. Použitý bol príležitostný výber. Dáta boli zbierané online prostredníctvom Google Forms a oslovení boli na sociálnych sieťach Instagram a Facebook.

Výskumné metodiky

Škála psychologického well-beingu (Scales of Psychological Well-being, Ryff, 1989) – obsahuje 84 položiek, ktorú sú hodnotené na 6-bodovej Likertovej škále (1 – vôbec nesúhlasím, 6 – úplne súhlasím). Dotazník meria šesť dimenzií psychologickej pohody: sebaakceptácia, pozitívne vzťahy s druhými, autonómia, zvládnutie prostredia, zmysel života a osobný rast, každá dimenzia je meraná 14timi položkami. Úroveň vnútornej konzistencie jednotlivých dimenzií v predkladanej štúdii bola: sebaakceptácia $\alpha = 0,88$; pozitívne vzťahy s druhými, $\alpha = 0,81$; autonómia, $\alpha = 0,81$; zvládnutie prostredia, $\alpha = 0,85$; zmysel života $\alpha = 0,86$; a osobný rast $\alpha = 0,77$.

Čas strávený na Instagrame - na objektívne určenie času stráveného na Instagrame sme použili funkciu aplikácie Instagram. Respondenti sa orientovali podľa foto-návodu a odpovedali na otázku: „Koľko času ste strávili na Instagrame v priemere za posledný týždeň?“

Škála orientácie k sociálnemu porovnávaniu, skrátaná verzia (Iowa_Netherlands Comparison Orientation Scale – INCOM, Schneider & Schupp, 2011) – obsahuje 6 položiek, ktoré sú hodnotené na 5-bodovej Likertovej škále (1 – úplne nesúhlasím, 5 – úplne súhlasím). Položky, ktoré merajú celkovú tendenciu k sociálnemu porovnávaniu, boli upravené do prostredia sociálnej siete Instagram. Príklady položiek: „Vždy venujem pozornosť tomu, ako robím veci, v porovnaní s tými, ktorých sledujem na Instagrame.“ Hodnota vnútornej konzistencie v predkladanej štúdii bola $\alpha = 0,85$.

Passive and Active Use Measure (PAUM, Gerson, Plagnol, & Corr, 2017) – dotazník meria mieru pasívneho a aktívneho používania Facebooku. Obsahuje 14 položiek. V predkladanej štúdií sme dotazník upravili do prostredia sociálnej siete Instagram, t.j. vylúčili položky, ktoré neboli pre Instagram relevantné a upravili sme inštrukciu. Výslednú verziu tvorilo 10 položiek, ktoré boli hodnotené na 5-bodovej škále (1 – nikdy, 2 – zriedkavo, 3 – niekedy, 4 – často, 5 – veľmi často). Dotazník obsahuje dve dimenzie: aktívne a pasívne používanie. Príklady položiek: „Uverejňujem fotografie na svojom profile“; „Pasívne prehliadanie newsfeedu“. Hodnota vnútornej konzistencie v predkladanej štúdií bola $\alpha = 0,56$ (aktívne používanie) a $\alpha = 0,69$ (pasívne používanie).

Sledovaný obsah na Instagrame – na zachytenie sledovaného obsahu sme vytvorili 12 otázok týkajúcich sa 12 kategórií profilov, ktoré sme určili na základe ankety Social Media Awards in Slovakia. Išlo o tieto tematické okruhy: Zábava, Športové osobnosti, Rodina, TV osobnosti, Hudobníci, Mediálne známe osobnosti, Móda a krása, Verejné blaho, Cestovanie, Herci, inšpiratívne značky, Varenie, jedlo. Respondenti odpovedali na otázku, ako často sledujú profily ľudí v nasledujúcich oblastiach:..., pričom odpovedali na 5-bodovej škále (1 – nikdy, 2 – zriedkavo, 3 – niekedy, 4 – často, 5 – veľmi často).

Štatistická analýza dát

Štatistické vyhodnotenie zozbieraných dát sa uskutočňovalo prostredníctvom štatistického programu IBM SPSS Statistics 25. V prvom kroku štatistických analýz sme overili normalitu skúmaných premenných a vypočítali deskriptívne charakteristiky v celej vzorke a následne aj v podskupinách chlapcov a dievčat. Premenné splnili podmienky normálneho rozloženia, preto sme následne použili parametrické testy: na overenie vzťahov medzi premennými Pearsonovu súčinnú koreláciu, na porovnanie rozdielov Studentov T-test. V prípade ordinálnych premenných (kategórie obsahov) sme použili neparametrické testy: Spearmanovu poradovú koreláciu a Mann-Whitneyho U-test.

VÝSLEDKY

V tabuľke č. 1 uvádzame deskriptívne charakteristiky všetkých skúmaných premenných v celej vzorke. Výsledky ukázali, že adolescenti trávili na sociálnej sieti Instagram v priemere 1 hodinu a 20 minút, pričom tento čas trávili do väčšej miery pasívnym prehliadaním než aktívnym používaním sociálnej siete. Celkovo respondenti dosahovali nižšie ako stredové hodnoty sociálneho porovnávania.

Tabuľka 1: Deskriptívne charakteristiky skúmaných premenných

	n	M	SD	Min	Max	Skew	Kurt
Sebaakceptácia	108	56,30	12,79	23	80	-0,25	-0,43
Pozitívne vzťahy	108	58,36	11,24	25	80	-0,30	-0,06
Autonómia	108	55,11	10,94	28	81	0,21	-0,23
Zvládnutie prostredia	108	53,59	11,43	17	80	-0,38	0,43
Zmysel v živote	108	58,16	12,21	18	82	-0,35	0,05

Osobný rast	108	60,34	9,96	30	79	-0,19	-0,30
Čas strávený na Ig	108	80,53	55,77	3	225	0,63	-0,49
Sociálne porovnávanie na Ig	108	14,31	6,05	6	30	0,40	-0,92
Aktivita na Ig	108	12,59	3,26	5	20	0,01	-0,80
Pasivita na Ig	108	16,26	4,07	7	24	-0,15	-0,64

Následne sme overovali rozdiely medzi chlapcami a dievčatami v jednotlivých aspektoch používania sociálnej siete Instagram (tabuľka 2) a v sledovanom obsahu na sociálnej sieti Instagram (tabuľka 3).

Tabuľka 2: Rozdiely medzi chlapcami a dievčatami v sledovanom aspektoch používania Instagramu

	Chlapci, n = 49		Dievčatá, n = 59		t _(df)	p	d
	M1	SD1	M1	SD1			
Čas	60,78	46,39	96,93	57,91	-3,53 ₍₁₀₆₎	,001	0,69
Aktivita na Ig	11,41	2,89	13,58	3,24	-3,63 ₍₁₀₆₎	,000	0,71
Pasivita na Ig	14,71	3,87	17,54	3,81	-3,82 ₍₁₀₆₎	,000	0,74
Soc. Por. na Ig	13,84	5,45	14,69	6,53	-0,73 ₍₁₀₆₎	,466	0,14

Výsledky t-testu pre dva nezávislé výbery ukázali, že existujú štatisticky významné rozdiely medzi chlapcami a dievčatami vo všetkých sledovaných aspektoch používania sociálnej siete Instagram, okrem sociálneho porovnávanie. Dievčatá dosahovali signifikantne vyššie skóre v čase strávenom na Instagrame, v aktívnom aj v pasívnom používaní Instagramu. Z hľadiska vecnej významnosti boli tieto rozdiely stredne veľké (Cohen, 1992).

Tabuľka 3: Rozdiely medzi chlapcami a dievčatami v sledovanom obsahu na Instagrame

	Chlapci, n = 49			Dievčatá, n = 59			U	p	r _m
	Md	M	SD	Md	M	SD			
Zábava	4	3,51	1,06	3	3,08	1,15	1147,50	,056	0,18
Športové osobnosti	2	2,80	1,47	2	2,12	1,15	1078,00	,019	0,23
Rodina	2	1,82	1,03	2	2,39	1,21	1043,50	,009	0,25
TV osobnosti	2	2,14	1,12	2	2,00	1,07	1342,50	,504	0,06
Hudobníci	3	2,96	1,22	3	2,93	1,19	1440,00	,972	0,00

Mediálne známe osobnosti	3	2,86	1,19	3	3,12	1,26	1273,00	,274	0,11
Móda a krása	1	1,73	0,91	4	3,44	1,39	501,0	,000	0,58
Verejné blaho	1	1,84	1,05	2	2,37	1,30	1102,00	,026	0,21
Cestovanie	2	2,27	1,20	3	3,05	1,28	929,00	,001	0,32
Herci	2	2,57	1,40	3	2,98	1,30	1181,00	,095	0,16
Inšpiratívne značky	2	2,41	1,35	2	2,07	1,31	1225,00	,153	0,14
Varenie, jedlo	2	2,10	1,30	3	2,93	1,47	987,50	,004	0,28

Výsledky Mann-Whitneyho U-testu poukázali na štatisticky významné rozdiely v šiestich kategóriách sledovaného obsahu na sociálnej sieti Instagram. Dievčatá v porovnaní s chlapcami častejšie sledujú na Instagrame obsah týkajúci sa rodinnej tematiky ($p < ,01$), módy a starostlivosti o vonkajšiu krásu ($p < ,001$), profily s obsahom, ktoré podporujú udržanie a rozvoj verejného zdravia ($p < ,05$) a varenia a jedla ($p < ,01$). Chlapci v porovnaní s dievčatami častejšie sledujú športové osobnosti ($p < ,05$). Z hľadiska vecnej významnosti boli najväčšie rozdiely v sledovaní obsahu týkajúceho sa módy a krásy (veľký rozdiel) a cestovania (stredný rozdiel) (Cohen, 1992).

Následne sme overovali vzťahy medzi jednotlivými aspektami sledovania sociálnej siete Instagram (čas, aktivita, pasivita, sociálne porovnávanie) s dimenziami psychologickej pohody zvlášť vo vzorke chlapcov a dievčat. Výsledky sú uvedené v tabuľkách č. 4 a č. 5.

Tabuľka 4: Korelačné vzťahy medzi používaním Instagramu a psychologickou pohodou u dievčat

	Autonómia	Zvládnutie prostredia	Osobný rast	Pozitívne vzťahy	Zmysel života	Seba-akceptácia
Čas	,14	-,10	,10	,16	-,04	,09
Aktivita	,11	,13	,30*	,25	,18	,22
Pasivita	,14	-,01	,09	,12	,12	-,02
Soc. porov.	-,56***	-,49***	-,47***	-,53***	-,40***	-,63***

* $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$

Výsledky Pearsonovej korelačnej analýzy ukázali, že z aspektov sledovania Instagramu je u dievčat vo významnom vzťahu s dimenziami psychologickej pohody len sociálne porovnávanie. Vzťahy boli negatívne, stredne silné, až silné ($r = 0,40 - 0,63$). Významným, stredne silným, pozitívnym vzťahom sme tiež zaznamenali medzi aktívnym používaním Instagramu a osobným rastom u adolescentných dievčat.

Tabuľka 5: Korelačné vzťahy medzi používaním Instagramu a psychologickou pohodou u chlapcov

	Autonómia	Zvládnutie prostredia	Osobný rast	Pozitívne vzťahy	Zmysel života	Seba-akceptácia
Čas	,11	-,10	,07	-,05	-,00	,07
Aktivita	,00	-,14	-,05	-,12	-,08	-,09
Pasivita	-,11	-,19	-,08	,04	-,05	-,02
Soc. Porov	-,44**	-,24	-,29*	-,15	-,18	-,23

*p< ,05; ** p< ,01; *** p< ,001

Výsledky Pearsonovej korelačnej analýzy u adolescentných chlapcov ukázali, že z aspektov používania Instagramu je vo významnom vzťahu len sociálne porovnávanie s dvoma dimenziami psychologickéj pohody: autonómia a osobný rast. Vzťahy boli negatívne a stredne silné.

Korelačné vzťahy sme tiež overovali medzi častotou sledovania jednotlivých kategórií obsahov na Instagrame a dimenziami psychologickéj pohody, a rovnako s mierou sociálneho porovnávanía, a to zvlášť u chlapcov a dievčat. Výsledky Spearmanovej poradovej korelácie sú uvedené v tabuľkách 6 a 7.

Tabuľka 6: Korelačné vzťahy medzi sledovaným obsahom na Instagrame, psychologickou pohodou a sociálnym porovnávaním u dievčat

	Autonómia	Zvládnutie prostredia	Osobný rast	Pozit. vzťahy	Zmysel života	Seba-akceptácia	Soc.p
Zábava	-,17	-,10	-,18	-,19	-,13	-,28*	,17
Šport. osobnosti	-,11	,10	-,10	-,16	-,04	-,13	,15
Rodina	-,07	,07	-,07	,05	,09	,10	,03
TV osobnosti	-,11	,06	-,06	,10	,05	,14	,11
Hudobníci	-,07	-,11	-,06	-,09	-,19	-,10	,15
Med. známe osobnosti	-,18	-,15	,01	-,11	-,18	-,23	,27*
Móda a krása	-,27*	,01	-,13	-,15	,10	-,15	,32*

Verejné blaho	-,01	,07	,07	,001	,13	-,02	,21
Cestovanie	-,13	-,01	-,03	-,04	,04	-,04	,18
Herci	-,13	-,21	-,10	-,09	-,18	-,07	,15
značky	-,17	,10	-,24	-,08	-,08	-,02	,12
Varenie, jedlo	,01	,27*	,19	,14	,31*	,18	,03

*p< ,05; ** p< ,01; *** p< ,001

Výsledky ukázali, že sledovanie zábavného obsahu (komikov, zabávačov, youtuberov) významne negatívne slabo koreluje so seba-akceptáciou u dievčat a sledovanie profilov týkajúcich sa módy a krásy negatívne slabo koreluje s autonómiou u dievčat. Pozitívne, slabo až stredne silno asociované s psychologickou pohodou bolo sledovanie profilov s tematikou varenia (napr. kuchári, cukrári, pekári, foodblogeri). Vyššia miera sociálneho porovnávania bola slabo až stredne silno korelovaná so sledovaním profilov mediálne známych osobností a profilov o móde a krásy.

Tabuľka 7: Korelačné vzťahy medzi sledovaným obsahom na Instagrame, psychologickou pohodou a sociálnym porovnávaním u chlapcov

	Autonómia	Zvládnutie prostredia	Osobný rast	Pozit. vzťahy	Zmysel života	Seba-akceptácia	Soc.p
Zábava	,11	,12	-,06	,05	,08	-,04	-,08
Šport. osobnosti	,35*	,30*	,17	,27	,32*	,15	,09
Rodina	,18	,03	-,05	-,02	,07	,02	,15
TV osobnosti	,10	,17	,03	,19	,18	,07	,22
Hudobníci	,01	-,14	-,01	,06	-,13	-,13	-,12
Mediálne známe osobnosti	-,24	-,04	-,19	,05	-,05	-,14	,16
Móda a krásy	-,04	-,05	-,12	-,08	-,18	-,12	,29*
Verejné blaho	,27	,04	,15	,05	,14	-,06	,02

Cestovanie	,32*	-,03	,07	,13	,09	-,04	,12
Herci	-,09	-,14	-,21	-,01	-,25	-,28	-,00
značky	-,04	-,11	-,17	,08	-,02	-,06	,30*
Varenie, jedlo	,20	,17	,14	,16	,17	,18	-,06

*p<,05; ** p<,01; *** p<,001

U chlapcov výsledky ukázali pozitívne, stredne silné korelácie medzi sledovaním profilov so športovou tematikou, športovými osobnosťami a autonómiou, zvládnutím prostredia a zmyslom života. Vyššia miera sociálneho porovnávania bola slabo až stredne silno korelovaná so sledovaním profilov zameriavajúcich sa na módu a krásu a inšpiratívne značky.

DISKUSIA

Cieľom predkladaného príspevku bolo analyzovať súvislosti medzi vybranými aspektami používania sociálnej siete Instagram (čas, aktívne, pasívne používanie, sociálne porovnanie, sledovaný obsah) a dimenziami psychologicko pohody. Overovali sme pritom rodové rozdiely v používaní sociálnej siete Instagram, ako aj rozdiely vo vzťahu medzi používaním Instagramu a psychologickou pohodou.

Naše výsledky potvrdili významné rodové rozdiely v používaní sociálnej siete Instagram, čo korešponduje s viacerými výskumami (Eagly, et al., 2000, Kimbrough et al., 2013; Sampasa-Kanyinga & Lewis, 2015; Barnes et al., 2019; Hampton et al., 2012; Simoncic et al., 2014). Dievčatá v porovnaní s chlapcami trávajú na Instagrame viac času (dievčatá mali dvakrát väčšiu mediánovú hodnotu ako chlapci), častejšie lajkujú, komentujú, čítajú a zdieľajú príspevky druhých ľudí a prispievajú vlastnými príspevkami ako chlapci, a taktiež viac času trávajú pasívnym prehliadaním príspevkov druhých. Dievčatá častejšie sledujú profily týkajúce sa módy a starostlivosti o vzhľad, cestovania, varenia, jedla a rodiny, chlapci zas častejšie sledujú profily športových osobností.

Zistenia poukázali aj na rozdielne vzťahové vzorce medzi niektorými aspektami používania Instagramu a psychologickou pohodou u adolescentných chlapcov a dievčat. Sociálne porovnanie na Instagrame bolo silne negatívne asociované s psychologickou pohodou len u dievčat. Čím sa adolescentné dievčatá vo väčšej miere porovnávali s ostatnými používateľmi Instagramu, tým menej akceptovali seba, mali horšie vzťahy s ostatnými, hodnotili sa skôr podľa štandardov a kritérií iných, horšie zvládali zložitú prostredie, mali menej poňatia o zmysle v živote, a taktiež sa im znižoval potenciál a potreba sebaaktualizácie. U chlapcov bolo sociálne porovnanie negatívne a slabšie asociované len s autonómiou a osobným rastom.

Rozdiely sme tiež zaznamenali vo vzťahoch medzi sledovaným obsahom a psychologickou pohodou. U dievčat bolo sledovanie vybraných profilov (móda a krásu, zábava) negatívne asociované so seba-akceptáciou a autonómiou, u chlapcov bolo sledovanie športových profilov asociované s vyššou autonómiou, zvládnutím prostredia a zmyslom života. Výsledky naznačujú, že dievčatá sledujú častejšie obsah, ktorý je asociovaný s nižšou psychologickou pohodou, zatiaľ čo u chlapcov ide o zdroj inšpirácie a podpory zmyslu života a autonómie.

Naše výsledky tak poukazujú na významné rozdiely v čase, spôsobe aj v sledovanom obsahu na sociálnej sieti Instagram medzi adolescentnými chlapcami a dievčatami a naznačujú, že sociálne siete môžu mať rozdielny vplyv na používateľov vzhľadom na pohlavie, čo je v súlade s viacerými štúdiami (Twenge & Martin, 2020). Rizikovou skupinou sa javia dievčatá, ktoré sú častejšie vystavené idealizovanému obsahu (móda a krása, cestovanie), a sociálne porovnanie je silnejšie negatívne asociované s ich optimálnym vývinom, čo sú faktory prispievajúce k zníženiu duševnej pohody, zvýšeniu problémov s duševným zdravím, stresu a vzniku závislosti na sociálnych sieťach (Trub & Rosenthal, 2015; Joseph, 2020). V ďalších výskumoch je preto potrebné venovať zvýšenú pozornosť rodovým rozdielom a analyzovať možné mechanizmy a moderátory pôsobenia sociálnych sietí na duševné zdravie adolescentných dievčat a chlapcov.

Vo vzťahu medzi časom stráveným na sociálnych sieťach a aktívnym a pasívnym používaním sociálnych sietí a psychologickou pohodou sa nepreukázali rodové rozdiely.

Vzťahy medzi časom strávením na Instagrame a dimenziami psychologickej pohody sa nepreukázali ako významné u dievčat ani u chlapcov, čo je v súlade s našimi predpokladmi aj viacerými metaanalýzami (Huang, 2017; Odgers & Jensen, 2020; Appel, et al., 2020). Vzhľadom na vysokú validitu a reliabilitu použitých meracích nástrojov a objektívny ukazovateľ času strávenom na Instagrame sa domnievame, že naše výsledky prispievajú k evidencii neexistencie vzťahu medzi unitárnym ukazovateľom času a psychologickou pohodou. Dôležité je tiež poznamenať, že sme v našom súbore nezachytili nadmerných používateľov sociálnych sietí (vo viacerých výskumoch operacionalizovaných nad 5hodín denne), nakoľko najvyšší čas strávený na sociálnej sieti Instagram bol v našej vzorke 3h 45minút. Práve nadmerné a problematické používanie sociálnych sietí bolo vo viacerých výskumoch spojené s nižším well-beingom a duševným zdravím (Turkle, 2011; Kim, LaRose, & Peng, 2009). V ďalšom výskume by bolo vhodné zamerať sa na problematických používateľov a ich porovnanie s bežnými užívateľmi sociálnych sietí.

Aktívne ani pasívne používanie sociálnej siete Instagram nebolo asociované s dimenziami psychologickej pohody ani u chlapcov, ani u dievčat. Významný pozitívny vzťah sa ukázal iba medzi mierou aktivity na Instagrame a dimenziou psychologickej pohody – osobný rast u dievčat. Domnievame sa, že zistenia môžu poukazovať na fakt, že ľudia na sociálnych sieťach majú tendenciu zdieľať najmä svoje úspechy a životné pokroky. Taktiež sa môže jednať o aktívne participovanie na profiloch zameriavajúcich svoj obsah na osobný rast. Aktívne zapájanie sa môže používateľov Instagramu motivovať k vlastnému zlepšeniu, čoho výsledkom je ich osobný rast. Takým príkladom by boli profily zamerané na fitspiration, na cestovanie, rozvoj duševného zdravia a podobne. Pre jasnejšie zodpovedanie tejto otázky by bolo potrebné použiť inú metodiku na aktívne a pasívne používanie, ktoré by nezisťovalo len čas strávený aktívnym a pasívnym používaním sociálnych sietí, ale aj obsah, ktorý je takýmto spôsobom sledovaný.

LIMITY

Predkladaná štúdia má niekoľko limitov, ktoré sa týkajú výskumnej vzorky a použitých metodík. Použitá metodika na sociálne porovnanie umožnila zachytiť len celkovú tendenciu k sociálnemu porovnávaniu a nie typy porovnávania (smerom nadol a nahor), čo by umožnilo špecifikovať a rozlíšiť dôsledky sociálneho porovnávania. Vzhľadom na neexistujúcu jednotnú kategorizáciu sledovaných obsahov a tým ani validnú metodiku na ich meranie, sme v našom

výskume použili klasifikáciu vychádzajúcu z ocenenia Social Media Awards. Táto kategorizácia nie je vyčerpávajúca a zároveň neposkytuje bližšie informácie o špecifikách týchto kategórií. Z tohto dôvodu vnímame naše výsledky len ako exploračnú sondu do problematiky a v ďalšom výskume odporúčame upravenie dotazníka, prípadne zameranie sa na konkrétny obsah na sociálnej sieti a jeho experimentálnu manipuláciu. Ako problematický z hľadiska reliability a validity vnímame dotazník PAUM, ktorý bol pôvodne zameraný na používanie sociálnej siete Facebook a preto neumožnil zachytiť všetky druhy aktivít, ktoré môžu respondenti vykonávať na sociálnej sieti Instagram. Do budúca odporúčame úpravu dotazníka, prípadne zameranie sa na konkrétne aktivity na sociálnych sieťach a ich vzťah s psychologickou pohodou dospievajúcich. V neposlednom rade je limitom výskumná vzorka, jej veľkosť a zachytená variabilita skúmaných premenných (napr. čas, miera sociálneho porovnávania). Výsledky preto nemožno zovšeobecniť na celú populáciu adolescentov.

ZÁVER

Napriek spomenutým limitom možno konštatovať, že prínosom našej štúdie je poukázanie na dôležitosť skúmania nielen času, ktorý dospievajúci na sociálnych sieťach strávia, ale najmä obsahu, ktorý sledujú a miery, do akej sa s ním porovnávajú. Tieto premenné predstavujú rizikové faktory používania sociálnych sietí v súvislosti s psychologickou pohodou, a to najmä u adolescentných dievčat.

LITERATÚRA

- Alfasi, Y. (2019). The grass is always greener on my friends' profiles: The effect of Facebook social comparison on state self-esteem and depression. *Personality and Individual Differences*, 147, 111–117. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.04.032>
- Appel, M., Marker, C., & Gnambs, T. (2020). Are Social Media Ruining Our Lives? A Review of Meta-Analytic Evidence. *Review of General Psychology*, 24(1) 60–74. <https://doi.org/10.1177/1089268019880891>.
- Barnes, S. J., Pressey, A. D., & Scornavacca E. (2019). Mobile ubiquity: understanding the relationship between cognitive absorption, smartphone addiction and social network services. *Computers in Human Behaviors*, 90, 246–258. DOI:10.1016/j.chb.2018.09.013.
- Burke, M., & Kraut, R.E. (2016). The Relationship Between Facebook Use and Well-Being Depends on Communication Type and Tie Strength. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 21, 4, 265-281. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12162>.
- Cohen J. (1992). A power primer. *Psychol Bulletin*, 112(1), 155-9. doi: 10.1037//0033-2909.112.1.155.
- Eagly, A. H., Wood, W., & Diekmann, A. B., (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In Eckes, T., Trautner, H. M. (ed.), *The developmental social psychology of gender* (s. 123–174). Psychology Press: UK.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "friends": Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x>

[Gerson, J., Plagnol, A., & Corr, P. J. \(2017\). Passive and active Facebook use measure \(PAUM\): validation and relationship to the Reinforcement Sensitivity Theory. *Personality and Individual Differences*, 117, 81-90.](#)

[Hampton, K.N., Goulet, L.S., Marlow, C., & Rainie, L. \(2012\). Why most Facebook users get more than they give. *Pew Internet & American Life Project*, 3,1-40.](#)

Huang C. (2017). Time Spent on Social Network Sites and Psychological Well-Being: A Meta-Analysis. *Cyberpsychol Behav Soc Netw*, 20(6), 346-354. doi: 10.1089/cyber.2016.0758. PMID: 28622031.

Huang, C. A. (2022). Meta-analysis of the problematic social media use and mental health. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(1), 12-33. doi:[10.1177/0020764020978434](https://doi.org/10.1177/0020764020978434)

Choi, S., & Kim, E.M. (2021). Between Instagram browsing and subjective well-being: Social comparison or emotional contagion? *Media Psychology*, 24, 6, 866-890, DOI: [10.1080/15213269.2020.1824120](https://doi.org/10.1080/15213269.2020.1824120)

Janková, M. (2020). *Význam internetu a sociálnych sietí v živote žiakov základných a stredných škôl*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR.

Joseph, J.J. (2020). Facebook, Social comparison, and Subjective Well-being: An Examination of the Interaction Between Active and Passive Facebook Use on Subjective Well-being. In M. Desjarlairs, (Ed.), *The Psychology and Dynamics Behind Social Media Interactions* (pp. 268-289). IGI Global: USA.

Jurišová, E. (2013). *Vybrané kapitoly z ontogenetickej psychológie - všeobecná, teoretická časť*. 1. vyd. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

Kepios (2022). *Digital 2022: Slovakia*. Dostupné na: <https://datareportal.com/reports/digital-2022-slovakia>

Kim, J., LaRose R., & Peng W. (2009). Loneliness as the cause and the effect of problematic Internet use: the relationship between Internet use and psychological well-being. *Cyberpsychology Behavior*, 12(4), 451-5. doi: 10.1089/cpb.2008.0327. PMID: 19514821.

Kimbrough, A.M., Guadagno, R.E., Muscanell, N.L., & Dill, J., (2013). Gender differences in mediated communication: Women connect more than do men. *Computers in Human Behavior*, 29, 3, 896-900.

Kraut, R., Patterson, M., Lundmark, V., Kiesler, S., Mukophadhyay, T., & Scherlis, W. (1998). Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? *American Psychologist*, 53(9), 1017-1031. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.53.9.1017>

[Lee G., Lee J., & Kwon S. \(2011\). Use of social-networking sites and subjective well-being: a study in South Korea. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14, 151-155. DOI: 10.1089/cyber.2009.0382.](#)

Meier, A., Gilbert, A., Börner, S., & Possler, D. (2020). Inspiration: How Upward Comparison on Social Network Sites Can Contribute to Well-Being. *Journal of Communication*, 70(5) DOI: 10.1093/joc/jqaa025

- Odgers, C. L., & Jensen, M. R. (2020). Annual Research Review: Adolescent mental health in the digital age: facts, fears, and future directions. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61, 3, 336-348. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13190>
- Reichert, J. (2014). Social comparison processes, perceptions of responsibility, and outcomes for children's health. [dizertačná práca]. University of Nevada: Reno. Dostupné na: <https://www.proquest.com/dissertationstheses/social-comparison-processes-perceptions/docview/1557705421/se-2?accountid=32244>.
- Ryan, T., & Xenos, S. (2011). Who uses Facebook? An investigation into the relationship between the Big Five, shyness, narcissism, loneliness, and Facebook usage. *Computers in Human Behavior*, 27(5), 1658-1664. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.02.004>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069.
- Schneider, S., & Schupp, J. (2011). The Social Comparison Scale: Testing the Validity, Reliability, and Applicability of the Iowa-Netherlands Comparison Orientation Measure (INCOM) on the German Population. *SOEPpaper*, 360. Dostupné na: <https://ssrn.com/abstract=1772742>.
- Simoncic, T.E., Kuhlman, K.R., Vargas, I., Houchins, S., & Lopez-Duran, N.L. (2014). Facebook use and depressive symptomatology: Investigating the role of neuroticism and extraversion in youth. *Computers in Human Behavior*. 40, 1-5.
- Smol, G., & Vorgan, G. (2011). *Internet mozak*. Beograd: Psihopolis.
- Trub, L., & Rosenthal, L. (2015). Instagram #Instasad?: Exploring Associations Among Instagram Use, Depressive Symptoms, Negative Social Comparison, and Strangers Followed. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18, 5, 247-252.
- Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Basic Books.
- Twenge J.M., & Campbell W. K. (2019). Media Use Is Linked to Lower Psychological Well-Being: Evidence from Three Datasets. *Psychiatr Q*, 90(2), 311-331. doi: 10.1007/s11126-019-09630-7. PMID: 30859387.
- Valkenburg, P.M., Beyens, I., Pouwels, J.L., van Driel, I.I., & Keijsers, L. (2022b). Social Media Browsing and Adolescent Well-Being: Challenging the "Passive Social Media Use Hypothesis". *Journal of Computer-Mediated Communication*, 27, 1. <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmab015>
- Verduyn, P., Gugushvili N., & Kross E. (2021). Do Social Networking Sites Influence Well-Being? The Extended Active-Passive Model. *Current Directions in Psychological Science*, 31(1), 62-68. doi:[10.1177/096372142111053637](https://doi.org/10.1177/096372142111053637)
- Yang, C.-C., Holden, S. M., Carter, M. D. K., & Webb, J. J. (2018). Social media social comparison and identity distress at the college transition: A dual-path model. *Journal of Adolescence*, 69, 92-102. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2018.09.007>

INSTAGRAM USE AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF ADOLESCENTS

The aim of the study was to analyse relations between selected aspects of Instagram use (time spend on Instagram, passive and active use, social comparison, Instagram content) and psychological well-being in adolescent girls and boys. The research sample consisted of 108 adolescents in the age of 14 to 20 ($M=17,24$, $SD=2,36$), 49 (46,4%) boys, 59 girls (54,6%). Self-report questionnaires and objective measure of time spend on Instagram were utilized. Results pointed out at significant gender differences in Instagram use, girls spend more time on Instagram and were both more active and passive users. Social comparison on Instagram was significantly negatively strongly correlated with psychological well-being in adolescent girls, but not in boys. Our results suggested that specific content on social media and the extent to which adolescent girls compare with it, represents risks factors of Instagram use when considering psychological well-being.

Key words: Instagram, social comparison, adolescence, psychological well-being

HODNOTENIE VZDELÁVACIEHO PROSTREDIA ŠTUDENTMI ZDRAVOTNÍCKYCH ODBOROV

**Andrea Solgajová¹, Dana Brázdilová², Dana Zrubcová¹,
Miroslava Líšková¹, Lubica Koprdová², Tomáš Sollár³**

¹Katedra ošetrovateľstva FSVaZ UKF Nitra

²Katedra klinických disciplín a urgentnej medicíny FSVaZ UKF Nitra

³Katedra psychologických vied FSVaZ UKF Nitra

Abstrakt: Východiská: Simulačné centrá vo vzdelávaní študentov zdravotníckych odborov sú vo viacerých európskych krajinách štandardným nástrojom na poskytovanie kvalitného vzdelávania. Cieľ: V príspevku sa zameriavame na hodnotenie vzdelávacieho procesu, konkrétne na zhodnotenie prínosu vytvoreného simulačného výučbového centra z pohľadu študentov zdravotníckych odborov. Metódy: Výberový súbor tvorili študenti zdravotníckych odborov študijných programov ošetrovateľstvo a urgentná zdravotná starostlivosť na FSVaZ UKF v Nitre v celkovom počte n = 69. Hodnotenie vzdelávacieho prostredia študentmi bolo zrealizované objektívnym zhodnotením, meracím nástrojom DREEM – Dundee Ready Educational Environment Measure, ktorý hodnotí výučbové prostredie a klímu na školách so zdravotníckym zameraním. Výsledky: Boli zistené rozdiely medzi skupinami s rôznou úrovňou skúseností so simulačným vzdelávaním, a to v smere pozitívnejšieho hodnotenia vzdelávania u skupiny s intenzívnejšou skúsenosťou. Najväčší rozdiel je viditeľný vzhľadom na vnímanie atmosféry, ako aj vnímania výučby a jej celkového hodnotenia. Implikácie: Simulačné výučbové centrum umožňujú zabezpečiť vzdelávanie študentov zdravotníckych odborov v najvyššej kvalite, a zvyšujú sebadôveru a spokojnosť so vzdelávaním, čo úzko súvisí s kvalitnejšou prípravou zdravotníckych pracovníkov novej generácie pre prax.

Kľúčové slová: Simulácia. Vzdelávacie prostredie. Sestra. Záchranár.

ÚVOD

V príspevku predstavujeme bližšie popis jednotlivých aktivít projektu na plnenie hlavného cieľa (oblasť 1. Vysokoškolské vzdelávanie) Dlhodobého zámeru univerzity: Rozvoj simulačných centier podporí zlepšenie praktických zručností študentov UKF v Nitre v odboroch so zastúpením všetkých fakúlt. Konkrétne ide o opis aktivít vytvorenia Simulačného výučbového centra na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa (FSVaZ UKF) v Nitre s využitím simulácií a modelov s vysokou mierou reálnosti (high fidelity models) vo vzdelávaní študentov zdravotníckych odborov, ktoré bolo vytvorené za účelom zefektívnenia vzdelávacieho prostredia a k lepšej pripravenosti študentov a budúcich zdravotníkov do praxe.

Použitie simulácie vo vzdelávaní umožňuje študentom nielen precvičovať praktické zručnosti, ale i rozvíjať kritické myslenie, aplikovať klinické rozhodovanie, poskytovať spätnú väzbu, zlepšovať komunikáciu a spoluprácu v multidisciplinárnom tíme a zároveň zvyšovať u

študentov sebadôveru a spokojnosť s vyučovaním (Lizáková, Novotná, 2018). Použitie simulácií vo vzdelávaní v zdravotníckych odboroch sa javí ako efektívna metóda moderného vzdelávania. Podľa Lizákovej, Novotnej (2018) využívanie simulačných metód sa môže považovať za dôležitý faktor pri hodnotení vzdelávacieho prostredia.

Vzdelávacie prostredie ako pojem býva vo vzdelávaní študentov zdravotníckych odborov často diskutovanou témou. Ide o komplexný teoretický konštrukt, ktorého jednotná definícia je veľmi náročná (Genn, 2001). Jeho súčasťou a obsahom sú osobné skúsenosti študentov a vnímanie vzdelávacieho procesu, sociálne interakcie, organizačná kultúra a prax, výučbové zariadenia a online priestory, v ktorých prebieha vzdelávanie. Vzdelávacie prostredie býva spojené s formálnym aj neformálnym vzdelávaním, v triede, online, v simulácii alebo klinickom prostredí (Gruppen et al., 2018). Vzdelávacie prostredie je často definované ako súbor vlastností, ktoré popisujú, aké je to byť študentom v rámci tejto konkrétnej vzdelávacej organizácie (Holt, Roff, 2004).

Simulačné centrum a vzdelávanie s použitím modelov rôznej úrovne vierohodnosti (low fidelity, moderate fidelity and high fidelity), v kombinácii so vzdelávaním v online priestore patria k základným komponentom vzdelávacieho prostredia (Gruppen, Rytting, & Marti, 2017; Gruppen et al., 2019). Ide o fyzickú a virtuálnu výučbovú zložku vzdelávacieho prostredia, ktoré ovplyvňujú celý proces vzdelávania. Práve tieto zložky vzdelávacieho prostredia boli hodnotené študentmi zdravotníckych odborov v nadväznosti na vzdelávanie v simulačnom výučbovom centre, s podporou rozvoja vedomostí k praktickým zručnostiam vytvárané podľa scenárov a autotestov v rámci e-learningových kurzov (v prostredí EDU – Moodle).

Vzdelávacie prostredie má úzky vzťah so vzdelávacími výsledkami a býva súčasťou viacerých akreditačných predpisov. Vzhľadom na jeho dôležitosť vo vzdelávaní, ale aj vzhľadom na inovácie v učebných osnovách zdravotníckych študijných programoch existujú početné snahy o jeho meranie (Miles, 2011; Colbert-Getz et al., 2014). Merací nástroj Dundee Ready Education Environment Measure (DREEM) bol navrhnutý na meranie vzdelávacieho prostredia špecificky pre lekárske fakulty a fakulty iných zdravotníckych profesií (Roff et al., 1997, Roff et al., 2005).

Cieľom príspevku je popísať výsledky hodnotenia vzdelávacieho procesu, konkrétne zhodnotenie vzdelávacieho procesu s využívaním simulačného výučbového centra z pohľadu študentov zdravotníckych odborov na FSVaZ UKF v Nitre.

METÓDY

Výberový súbor tvorili študenti zdravotníckych odborov študijných programov ošetrovateľstvo a urgentná zdravotná starostlivosť na FSVaZ UKF v Nitre v celkovom počte 69 respondentov. Zber údajov prebiehal dotazníkovou metódou v mesiacoch september až november 2022 po oboznámení študentov o výskume a získaní informovaného súhlasu.

Na meranie edukačnej klímy sme použili dotazník Dundee Ready Education Environment Measure (DREEM) (Roff et al., 1997). Merací nástroj sa používa na zhodnotenie edukačného prostredia študentov medicínskych a zdravotníckych odborov na vysokých školách. Nie je kultúrne špecifický a dovoľuje porovnávanie rôznych kurzov, ako aj rôznych aspektov jednotlivých kurzov. Dotazník obsahuje 50 tvrdení, ktoré sa týkajú tém relevantných pre edukačnú klímu, pričom využíva 5-bodovú Likertovu škálu. Položky sú skórované na škále od 0 do 4: 4 – úplne súhlasím, 3 – súhlasím, 2 – neviem rozhodnúť, 1 – nesúhlasím, 0 – vôbec

nesúhlasím. Dotazník obsahuje celkovo 9 negatívne formulovaných položiek (položky číslo: 4, 8, 9, 17, 25, 35, 39, 48 a 50). Celkové maximálne skóre je 200, pričom vyššie hodnoty predstavujú pozitívnejšie hodnotenie edukačného prostredia. Orientačné odporúčania pre interpretovanie sumárneho skóre: 0-50 veľmi slabé prostredie, 51-100 veľa problémov, 101-150 viac pozitívne ako negatívne, 151-200 excelentne.

Okrem celkového skóre obsahuje dotazník 5 subškál: študentove vnímanie výučby, vnímanie vyučujúcich, vnímanie vlastného akademického života, vnímanie prostredia a vnímanie vlastného sociálneho života. Jednotlivé subškály sú tvorené odlišným počtom položiek. Orientačné interpretovanie výsledkov uvádzame nižšie. Subškálu študentove vnímanie výučby tvorí 12 položiek s maximálnym skóre 48, výsledky je možné interpretovať nasledovne: 0-12 – učenie vnímané ako veľmi slabé, 13-24 – učenie je vnímané negatívne, 25-36 – pozitívnejšie vnímanie, 37-48 – učenie je vnímané vysoko pozitívne. Subškálu študentove vnímanie vyučujúcich tvorí 11 položiek s maximálnym skóre 44, výsledky je možné interpretovať nasledovne: 0-11 – priepastné, 12-22 – potreba určitého preškolenia, 23-33 – správnym smerom, 34-44 – modeloví vyučujúci. Subškálu študentove vnímanie vlastného akademického života tvorí 8 položiek s maximálnym skóre 32, výsledky je možné interpretovať nasledovne: 0-8 – pocity úplného zlyhania, 9-16 – veľa negatívnych aspektov, 17-24 – pocity prevažne na pozitívnej strane, 25-32 – sebaistý. Subškálu študentove vnímanie atmosféry tvorí 11 položiek s maximálnym skóre 44, výsledky je možné interpretovať nasledovne: 0-11 – hrozné prostredie, 12-22 – s mnohými oblasťami, ktoré potrebujú zmenu, 23-33 – pozitívnejší postoj, 34-44 – celkový dobrý pocit. Subškálu študentove vnímanie vlastného sociálneho života tvorí 7 položiek s maximálnym skóre 28, výsledky je možné interpretovať nasledovne: 0-7 – mizerné, 8-14 – nie je to pekné miesto, 15-21 – nie je to také zlé, 22-28 – sociálne veľmi dobré. Vnútornú konzistenciu škál sa javí akceptovateľná, resp. na spodnej hranici prijateľnosti (Crobachovo $\alpha = 0,7$, McDonaldovo $\omega = 0,7$).

Analýza dát

Na analyzovanie dát sme využili program IBM SPSS Statistics 21, JASP 0.16.3 a na zobrazenie dát MS Excel. Na testovanie rozdielov medzi skupinami sme použili Studentov t-test pre dva nezávislé výbery (t) a chí-kvadrát test homogenity (χ^2); ako deskriptívne charakteristiky sme použili priemerné hodnoty (M), smerodajné odchýlky (SD), početnosti (n) a relatívne početnosti (%). Pre hodnotenie normality – tvaru distribúcie kvantitatívnych premenných sme použili koeficienty šikmosti a strmosti, všetky premenné hodnotíme ako približne normálne rozložené ($Skew_{max}=0,389$; $Kurt_{max}=0,705$) (Tabachnick & Fidell, 2007). Pre zobrazenie výsledkov sme použili stĺpcové grafy.

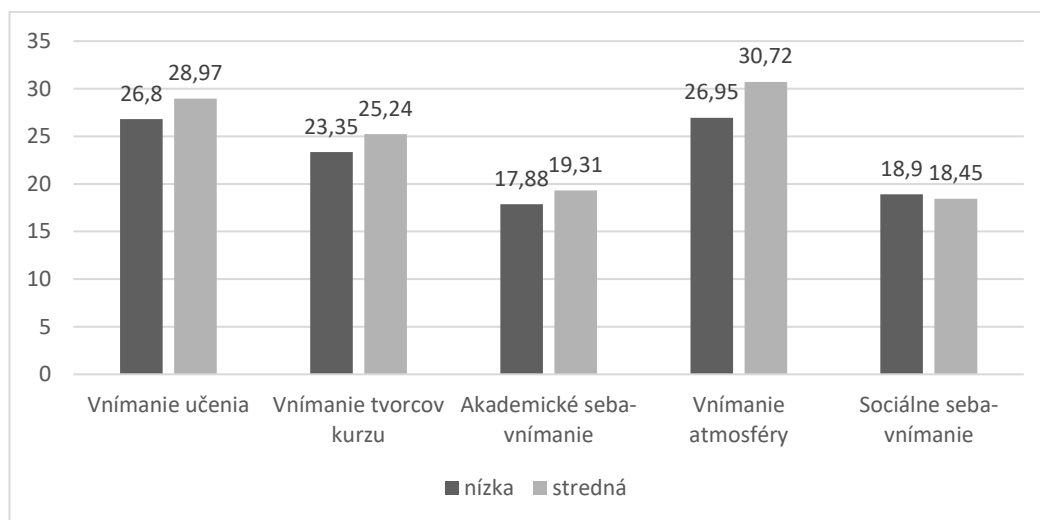
VÝSLEDKY

Výsledky odpovedajú na otázku skúmania rozdielov vo vnímaní vzdelávacieho procesu, študentov s dvomi úrovňami skúseností so simulačným vyučovaním. V prvej časti skúmame rozdiel v úrovni hodnotenia (t-test), v druhej skúmame rozdiely vzhľadom na orientačné interpretačné skupiny (χ^2 test).

Tab 1. Porovnanie vnímania vzdelávacieho procesu v skupinách s nízkou a strednou intenzitou skúsenosti so simulačným učením

	nízka (n=40)		stredná (n=29)		t(67)	p	Cohen's d
	M	SD	M	SD			
vnímanie výučby	26,80	3,12	28,97	4,36	2,41	,019	0,572
vnímanie vyučujúcich	23,35	4,14	25,24	3,99	1,90	,062	0,465
vnímanie vlastného akademického života	17,88	3,01	19,31	3,36	1,86	,067	0,448
vnímanie atmosféry	26,95	4,02	30,72	5,50	3,30	,002	0,783
vnímanie vlastného sociálneho života	18,90	2,84	18,45	3,39	0,60	,549	0,144
celkové skóre	113,88	10,96	122,69	16,96	2,62	,011	0,617

Zistili sme štatisticky významné rozdiely v skupinách študentov s nízkou a strednou intenzitou skúseností so simulačným vzdelávaním v troch so šiestich sledovaných ukazovateľov: študentovo vnímanie výučby ($p=,019$, $d=0,572$), študentovo vnímanie atmosféry ($p=,002$, $d=0,783$), a v celkovom vnímaní vzdelávacieho procesu ($p=,011$, $d=0,617$). Vo všetkých troch prípadoch išlo o rozdiel v prospech pozitívnejšieho vnímania u skupín, ktoré mali intenzívnejšiu skúsenosť so simulačným vzdelávaním. Rozdiely je možné na základe Cohenovho d hodnotiť ako veľmi významné. V dvoch ukazovateľoch: študentovo vnímanie vyučujúcich ($p=,062$, $d=0,465$), a študentovo vnímanie vlastného akademického života ($p=,067$, $d=0,448$) sú rozdiely na hranici štatistickej významnosti, pričom Cohenovho d naznačuje potenciálne stredne veľké rozdiely. Rovnako ako v predošlých ukazovateľoch v prospech pozitívnejšieho vnímania u skupín, ktoré mali intenzívnejšiu skúsenosť so simulačným vzdelávaním. Vo vnímaní vlastného sociálneho života ako v jedinom ukazovateli nebol zistený štatisticky významný rozdiel ($p=0,549$). Graf nižšie zobrazuje rozdiely v piatich samostatných faktoroch vnímania vzdelávania.

Graf 1. Porovnanie vnímania vzdelávacieho procesu v skupinách s nízkou a strednou intenzitou skúsenosti so simulačným učením

V nasledujúcej časti skúmame tie isté rozdiely z hľadiska vecne interpretovateľných kategórií, tak ako ich orientačne odporúča dotazník DREEM. Ide o porovnania na základe frekvencií, zhodnotení pomocou χ^2 testu homogenity.

Tab. 2 Porovnanie vnímania výučby v skupinách s nízkou a strednou intenzitou skúsenosti so simulačným učením

Skupiny	Vnímanie výučby	
	nízka	stredná
učenie je vnímané negatívne	25,00%	10,30%
pozitívnejšie vnímanie	75,00%	82,80%
učenie vnímané vysoko pozitívne	0%	6,90%

$$\chi^2_{(2)} = 4,80, p = 0,091$$

Frekvenčná analýza naznačuje, že posun u skupiny s vyššou intenzitou skúsenosti so simulačným vzdelávaním nie je štatisticky významný ($p=0,091$) vo vnímaní výučby. Rozdiely z predošlej analýzy sú teda viac v rámci samostatných kategórií.

Tab. 3 Porovnanie vnímania vyučujúcich v skupinách s nízkou a strednou intenzitou skúsenosti so simulačným učením

Skupiny	Vnímanie vyučujúcich	
	nízka	stredná
potreba určitého preškolenia	37,50%	24,10%
správnym smerom	60,00%	72,40%
modeloví organizátori kurzu	2,50%	3,40%

$$\chi^2_{(2)} = 1,39, p = 0,499$$

Frekvenčná analýza naznačuje, že posun u skupiny s vyššou intenzitou skúsenosti so simulačným vzdelávaním nie je štatisticky významný ($p=0,499$) vo vnímaní vyučujúcich.

Tab. 4 Porovnanie vnímania vlastného akademického života v skupinách s nízkou a strednou intenzitou skúsenosti so simulačným učením

Skupiny	Vnímanie vlastného akademického života	
	nízka	stredná
veľa negatívnych aspektov	37,50%	17,20%
pocity prevažne na pozitívne strane	60,00%	75,90%
Sebaistý	2,50%	6,90%

$$\chi^2_{(2)} = 3,76, p = ,152$$

Frekvenčná analýza naznačuje, že posun u skupiny s vyššou intenzitou skúsenosti so simulačným vzdelávaním nie je štatisticky významný ($p=0,152$) vo vnímaní vlastného akademického života. Z uvedeného hľadiska sú teda aj prípadne rozdiely skôr malé.

Tab. 5 Porovnanie vnímania atmosféry v skupinách s nízkou a strednou intenzitou skúsenosti so simulačným učením

skupiny	Vnímanie atmosféry	
	nízka	stredná
s veľa oblasťami, ktoré potrebujú zmeniť	27,50%	17,20%
pozitívnejší postoj	72,50%	69,00%
celkový dobrý pocit	0%	13,80%

$$\chi^2_{(2)} = 7,75, p = 0,043$$

Frekvenčná analýza naznačuje, že posun u skupiny s vyššou intenzitou skúsenosti so simulačným vzdelávaním je štatisticky významný ($p=0,043$) vo vnímaní atmosféry. Okrem štatisticky významného rozdielu pri hodnotení úrovne atmosféry ($p=0,002$ z Tab.1) nastáva posun aj vzhľadom na obsahové kategórie tejto premennej. Študentov, ktorí hodnotia atmosféru s potrebou zmeny v skupine s intenzívnejšou skúsenosťou so simulačným vzdelávaním ubúda (27,5% vs 17,2%), kým študentov, ktorí majú z atmosféry celkovo dobrý pocit pribúda (0% vs 13,8%). Ide teda o najvýraznejší rozdiel v sledovaných premenných u skúmaných skupín.

Tab. 6 Porovnanie vnímania vlastného sociálneho života v skupinách s nízkou a strednou skúsenosťou so simulačným učením

skupiny	Vnímanie vlastného sociálneho života	
	nízka	stredná
nie je to pekné miesto	5,00%	10,30%
nie je to také zlé	75,00%	79,30%
sociálne veľmi dobré	20,00%	10,30%

$$\chi^2_{(2)} = 1,69, p = 0,430$$

Frekvenčná analýza naznačuje, že posun u skupiny s vyššou intenzitou skúsenosti so simulačným vzdelávaním nie je štatisticky významný ($p=0,430$) vo vnímaní vlastného sociálneho života. Vnímanie vlastného sociálneho života sa teda spôsob výučby netýka.

Tab. 7 Porovnanie celkového vnímania vzdelávania v skupinách s nízkou a strednou intenzitou skúsenosti so simulačným učením

skupiny	Celkové vnímanie	
	nízka	stredná
veľa problémov	12,50%	10,30%
viac pozitívne ako negatívne	87,50%	82,80%
excelentné	0%	6,90%

$$\chi^2_{(2)} = 2,87, p = 0,238$$

Frekvenčná analýza naznačuje, že posun u skupiny s vyššou intenzitou skúsenosti so simulačným vzdelávaním nie je štatisticky významný ($p = 0,238$) v celkovom vnímaní vzdelávania. Aj keď napríklad v najlepšom hodnotení (excelentne) je vidieť rozdiel (z 0% na 6,90%), posun (inak štatisticky významný z predošlej analýzy; $p = 0,011$ – Tab.1) sa deje skôr v rámci týchto interpretačných kategórií.

Zhrnutie výsledkov

Boli zistené rozdiely medzi skupinami s rôznou úrovňou skúseností so simulačným vzdelávaním, a to v smere pozitívnejšieho hodnotenia vzdelávania u skupiny s intenzívnejšou skúsenosťou. Najväčší rozdiel je viditeľný vzhľadom na vnímanie atmosféry. Rozdiely, ktoré sa tiež ukazujú ako významné, sa týkajú vnímania výučby a celkového hodnotenia, na druhej strane sa viažu na orientačne definované interpretačné kategórie.

DISKUSIA

Skúmaniu simulačného vzdelávania vo vzdelávaní študentov zdravotníckych odborov sa venuje viacero autorov a to z rôznych oblastí. Najčastejšie ide o skúmanie a hodnotenie vplyvu na kognitívnu oblasť učenia (Oh et al., 2015; Shin et al., 2015), ale aj na afektívnu oblasť učenia sa, najmä na zhodnotenie vplyvu simulačného vzdelávania na zvýšenie sebadôvery, motivácie, sebaúčinnosti či spokojnosti (Oh et al., 2015; Olaussen, Heggdal, Tvedt 2019) alebo postojov (Warren, 2016). Skúmanie spokojnosti so simulačným vzdelávaním je menej preskúmanou oblasťou oproti vplyvu simulačného vzdelávania na zlepšenie vedomostí, praktických zručností, kritického myslenia, či klinického rozhodovania. Autori Olaussen, Heggdal, Tvedt (2019) svojimi zisteniami konštatujú, že spokojnosť so simulačným vzdelávaním je vo vzťahu s aktívnym prístupom k učeniu.

Vo výskume sme sa zamerali na zhodnotenie vzdelávacieho procesu študentmi zdravotníckych odborov. Hodnotili sme ich pohľad na celkový vzdelávací proces s využitím simulačného vzdelávania v kombinácii s klasickým vzdelávaním. Hodnotenie z ich pohľadu vnímame ako hodnotenie ich spokojnosti so vzdelávacím procesom. Spokojnosť študentov je dôležitým výsledkom vzdelávania, pretože môže zvýšiť zapojenie študentov a tým uľahčiť učenie a v konečnom dôsledku kompetentnosť a kvalitu študentov ošetrovateľstva, budúcich sestier a nimi poskytovanú starostlivosť (Levett-Jones et al., 2011).

Porovnávali sme študentov s nízkou a strednou intenzitou skúseností so simulačným vzdelávaním v troch so sledovaných šiestich ukazovateľov: študentovo vnímanie výučby, študentovo vnímanie atmosféry a v celkové vnímanie vzdelávacieho procesu. V týchto troch premenných bol zistený rozdiel v hodnotení, a to v prospech pozitívnejšieho vnímania u skupín študentov, ktorí mali intenzívnejšiu skúsenosť so simulačným vzdelávaním.

V ďalších skúmaných premenných vnímanie vyučujúcich a študentovo vnímanie vlastného akademického života boli zistené rozdiely na hranici štatistickej významnosti, a to rovnako ako v predošlých premenných, v prospech pozitívnejšieho vnímania u skupín študentov ktorí mali intenzívnejšiu skúsenosť so simulačným vzdelávaním.

Naše zistenia sú veľmi povzbudivé pre vnímanie vplyvu simulačného vzdelávania na hodnotenie vzdelávacieho procesu. Podobné zistenie v našom socio-kultúrnom kontexte prezentujú autori Lizáková, Novotná (2018). Zavedením simulačného vzdelávania do vzdelávania sa zvýšilo pozitívnejšie hodnotenie vzdelávacieho procesu a všetkých 5 domén resp. premenných vo vzdelávaní hodnotili študenti pozitívnejšie ako pred zavedením simulačného vzdelávania. Celkovo bolo vzdelávanie po zavedení simulačného vzdelávania hodnotené v úrovni 124/200, pred v úrovni 119/200. Naše zistenie celkového hodnotenia vykazovali hodnotenie v úrovni od 113/200 u študentov s nízkou skúsenosťou so simulačným vzdelávaním, až do úrovni 122/200 u študentov s vyššou skúsenosťou so simulačným vzdelávaním.

Ďalší výskum hodnotenia vplyvu simulačného vzdelávania a spokojnosti študentov ošetrovateľstva aj z našej krajiny (SR) boli popísané autormi Miertová, Lepiešová (2013). Zisteniami popisujú, že študenti preukazovali spokojnosť s očakávanými výsledkami ako aj osobnými výsledkami/cieľmi a s celkovou kvalitou vzdelávania so zakomponovaním simulačného vzdelávania.

Bližšie autori Lizáková, Novotná (2018) zistili, že hodnotenie domény resp. premennej študentovo vnímanie výučby bolo po zavedení simulačného vzdelávania študentov zdravotníckych odborov vnímané bez nedostatkov. Rovnako vplyvom simulačného vzdelávania bola pozitívnejšie hodnotená aj doména resp. premenná vnímanie vyučujúcich. Podľa ich vysvetlení, však nie všetky položky v tejto doméne mali lepšie hodnotenie vplyvom simulačného vzdelávania.

V rámci simulačného vzdelávania je dôležitou oblasťou poznanie jednoznačných cieľov učenia ako aj podpora zo strany vyučujúcich. Aktívne učenie vykazuje vzťah so sebavedomím študentov. Dôležitá je však aj efektívna podpora zo strany učiteľa. Zistilo sa, že tí študenti, ktorí mali menšiu podporu zo strany učiteľa, vykazovali vyššie sebavedomie (Olausson, Heggdal, Tvedt 2019).

Viacero štúdií pri skúmaní vplyvu simulačného vzdelávania, najmä s použitím „high fidelity“ modelov popisuje vnímanú spokojnosť u študentov zdravotníckych odborov (Corbridge et al., 2008; Kaplan et al., 2011). Spokojnosť býva uvádzaná najmä v kontexte zlepšenia ich schopnosti kritického myslenia a schopnosti aplikovať prax založenú na dôkazoch (Corbridge et al., 2008) a so schopnosťou správne fungovať v klinickom prostredí (Kaplan et al., 2011).

ZÁVER

Simulačné vzdelávanie je v podmienkach SR menej skúmanou oblasťou. Súvisí to najmä s finančnou náročnosťou zabezpečenia modelov najmä typu „high fidelity“ vo vzdelávaní

študentov zdravotníckych odborov. Investícia do tohto typu vzdelávania by mala byť prioritou nakoľko prosperita spoločnosti je v súlade s kvalitou poskytovanej zdravotnej starostlivosti, na ktorej sa podieľajú zdravotnícki pracovníci s kvalitnou prípravou. Simulačné vzdelávanie patrí k dôležitým faktorom ovplyvňujúcim hodnotenie vzdelávacieho procesu. Umožňuje štandardizáciu klinickej situácie, a podporuje u študentov schopnosť aplikovať vedomosti v rôznych situáciách, precvičovať praktické zručnosti, rozvíjať kritické myslenie a klinické rozhodovanie, zlepšovať komunikáciu a multidisciplinárnu spoluprácu ako aj zvyšovať spokojnosť s vyučovaním. Našimi zisteniami konštatujeme, že pozitívnejšie hodnotenie atmosféry a celkového hodnotenia vzdelávacieho procesu bolo u skupiny študentov s intenzívnejšou skúsenosťou so simulačným vzdelávaním. Z uvedeného dôvodu vnímame potrebu podporiť simulačné vzdelávanie na zdravotníckych fakultách a týmto spôsobom zefektívniť vzdelávanie.

LITERATÚRA

Colbert-Getz, J. M., Kim, S., Goode, V. H., Shochet, R. B., & Wright, S. M. (2014). Assessing medical students' and residents' perceptions of the learning environment: exploring validity evidence for the interpretation of scores from existing tools. *Academic medicine : journal of the Association of American Medical Colleges*, 89(12), 1687–1693. <https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000000433>

Corbridge, S. J., McLaughlin, R., Tiffen, J., Wade, L., Templin, R., & Corbridge, T. C. (2008). Using simulation to enhance knowledge and confidence. *The Nurse practitioner*, 33(6), 12–13.

Genn J. M. (2001). AMEE Medical Education Guide No. 23 (Part 1): Curriculum, environment, climate, quality and change in medical education—a unifying perspective. *Medical teacher*, 23(4), 337–344. <https://doi.org/10.1080/01421590120063330>

Gruppen, L. D., Irby, D. M., Durning, S. J., & Maggio, L. A. (2018). Interventions Designed to Improve the Learning Environment in the Health Professions: A Scoping Review [version 1]. *MedEdPublish*, 7,211. <https://doi.org/10.15694/mep.2018.0000211.1>

Gruppen, L. D., Irby, D. M., Durning, S. J., & Maggio, L. A. (2019). Conceptualizing Learning Environments in the Health Professions. *Academic medicine : journal of the Association of American Medical Colleges*, 94(7), 969–974. <https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000002702>

Gruppen, L., Rytting, M., & Marti, K. (2017). *The educational environment*. In: Dent J., Harden R., Hunt D., (Eds.) *A Practical Guide for Medical Teachers*. 5th ed. Elsevier: Edinburgh, 2017: 376–383.

Holt, M. C., & Roff, S. (2004). Development and validation of the anesthetic theatre educational environment measure (ATEEM). *Medical Teacher*, 26(6), 553–558. <https://doi.org/10.1080/01421590410001711599>

Kaplan, B. G., Holmes, L., Mott, M., & Atallah, H. (2011). Design and implementation of an interdisciplinary pediatric mock code for undergraduate and graduate nursing students. *Computers, informatics, nursing : CIN*, 29(9), 531–538. <https://doi.org/10.1097/NCN.0b013e31821a166e>

Levett-Jones, T., McCoy, M., Lapkin, S., Noble, D., Hoffman, K., Dempsey, J., Arthur, C., & Roche, J. (2011). The development and psychometric testing of the Satisfaction with Simulation

Experience Scale. *Nurse education today*, 31(7), 705–710.
<https://doi.org/10.1016/j.nedt.2011.01.004>

Lizáková, L., & Novotná, Z. (2018). Význam simulačných metód v hodnotení vzdelávacieho prostredia v nelekárskych študijných odboroch. *Grant Journal*, 7(1), 61–64.

Miertová, M., & Lepiešová, M. (2013). Innovative teaching methods in the professional training of nurses – simulation education. *Mefanet Journal*, 1, 55–60.

Miles, S. (2011). *Changes in medical education: Examining the students' views*. In: Cavenagh P., Leinster S.J., Miles S., editors. *The Changing Face of Medical Education*. Abingdon, UK: Radcliffe Publishing Ltd., 103–115.

Oh, P. J., Jeon, K. D., & Koh, M. S. (2015). The effects of simulation-based learning using standardized patients in nursing students: A meta-analysis. *Nurse education today*, 35(5), e6–e15. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2015.01.019>

Olaussen, C., Heggdal, K., & Tvedt, C. R. (2019). Elements in scenario-based simulation associated with nursing students' self-confidence and satisfaction: A cross-sectional study. *Nursing open*, 7(1), 170–179. <https://doi.org/10.1002/nop2.375>

Roff, S. (2005). The Dundee Ready Educational Environment Measure (DREEM) - a generic instrument for measuring students' perceptions of undergraduate health professions curricula. *MedTeach*, 27, 322–325.

Roff, S., McAleer, S., Harden, R. M., Al-Qahtani, M., Ahmed, A. U., Deza, H., Groenen, G., & Primparyon, P. (1997). Development and validation of the Dundee Ready Education Environment Measure (DREEM). *Medical Teacher*, 19(4), 295–299. <https://doi.org/10.3109/01421599709034208>

Shin, S., Park, J. H., & Kim, J. H. (2015). Effectiveness of patient simulation in nursing education: meta-analysis. *Nurse education today*, 35(1), 176–182. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2014.09.009>

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). Allyn & Bacon/Pearson Education.

Warren, J. N., Luctkar-Flude, M., Godfrey, C., & Lukewich, J. (2016). A systematic review of the effectiveness of simulation-based education on satisfaction and learning outcomes in nurse practitioner programs. *Nurse education today*, 46, 99–108. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2016.08.023>

EVALUATION OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT BY HEALTH PROFESSIONS STUDENTS

Abstract: Background: Simulation centers education of medical students are a standard tool for providing quality education in many European countries. Objective: In the paper, we focus on the evaluation of educational process, specifically evaluation of the benefit of the created simulation teaching center from the point of view of health professions students. Methods: The sample consisted of students of nursing and emergency health care study programs at University in Nitra in a total number of $n = 69$. The evaluation of the educational environment was carried out by an objective evaluation tool DREEM - Dundee Ready Educational Environment Measure. This measure evaluates the educational environment and climate in schools with medical focus. Results: Differences between groups with different levels of experience with simulation education were found, in the direction of a more positive evaluation of education in the group with more intensive experience. The biggest differences were found regarding the perception of the atmosphere, as well as the perception of teaching and its overall evaluation. Implications: The simulation learning center allows to ensure the highest quality education for health professions students, and increases self-confidence and satisfaction with education, which is closely related to the better preparation of the new generation of health workers for practice.

Key words: Simulation. Educational environment. Nurse. Paramedic.

Grantová podpora:

Príspevok bol podporený rozvojovým projektom ZML-2020/8148:34-A1101 s názvom *Podpora rozvoja praktických zručností študentov UKF v Nitre.*

VYLÚČENIE Z TRHU PRÁCE V KONTEXTE PROTIRÓMSKEHO RASIZMU

Zuzana Havírová

Ústav romologických štúdií, Fakulta sociálnych vied a zdravotníctva,
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Abstrakt:

Východiská: Protirómsky rasizmus sa výrazným spôsobom podieľa na sociálnom vylúčení Rómov a následnej chudobe, v ktorej sa väčšina obyvateľov z marginalizovaných rómskych komunít nachádza. Eliminácia protirómskeho rasizmu je v procese začleňovania vylúčených skupín do spoločnosti nevyhnutná. Cieľ: Cieľom štúdie je zistiť, či Rómovia vnímajú predsudky, rasizmus a diskrimináciu ako jednu z bariér vstupu a udržania sa na trhu práce.

Metódy: Výskum prebehol v rámci projektu APVV-17-0141 v dvoch fázach – kvantitatívnej a kvalitatívnej. Za kvantitatívnu časť bol využitý neštandardizovaný dotazník – n=739 a za kvalitatívnu časť bolo štruktúrovaný rozhovor. Výberová vzorka v kvalitatívnej sekvencii pozostávala z n=40 participantov, ktorých vek sa pohyboval v rozmedzí od 18 do 58 rokov. Výskum bol primárne zameraný na zisťovanie bariér Rómov na trhu práce.

Výsledky: Na základe analyzovaných údajov je možné konštatovať, že protirómsky rasizmus je z pohľadu samotných Rómov dôležitým faktorom, ktorý ovplyvňuje ich začlenenie sa na trh práce. Zamestnanosť zohráva kľúčovú úlohu v procese sociálneho začleňovania Rómov a v boji proti ich chudobe. Ako ukazuje rad štúdií, vrátane našich zistení, dôležitým determinantom v týchto procesoch je segregácia – jednak priestorová (v bývaní), ale aj segregácia vo vzdelávaní a v ďalších oblastiach života. Ako v článku ukážeme, segregácia je jedným z prejavov protirómskeho rasizmu.

Implikácie: Uznanie protirómskeho rasizmu ako vážneho spoločenského problému pomôže pri odstraňovaní viacerých prekážok, ktoré bránia pri budovaní otvorenej a inkluzívnej spoločnosti. Môže mať vplyv aj na pomáhajúce profesie – konkrétne sociálnu prácu, ak do svojho portfólia zaradí prístupy zamerané na odstraňovanie rasizmu a opresii z dôvodu etnickej odlišnosti.

Kľúčové slová: Protirómsky rasizmus. Sociálne vylúčenie. Chudoba. Rómovia. Segregácia.

1 ÚVOD

Ekonomické a sociálne nevýhody plynúce z marginalizácie prinášajú jednotlivcom a celej spoločnosti negatívne javy vo všetkých oblastiach života. Zhoršujúca sa vzdelanostná úroveň,

sťažený prístup k zdravotnej starostlivosti, nevyhovujúce bytové podmienky a vysoká nezamestnanosť spôsobujú, že obyvatelia z marginalizovaných rómskych komunít majú len minimálne šance vymaniť sa z chudoby (Vlačuha, Kováčová, 2021; Kahanec a kol., 2020; Grauzelová, Markovič, 2018). Je potrebné hovoriť o systémovom zlyhaní a štrukturálnych znevýhodneniach, ktoré je potrebné systematicky odstraňovať. Jednou z oblastí, ktorá sa všeobecne považuje za kľúčovú v zlepšení životných podmienok obyvateľov, je zamestnanosť ako zdroj príjmu domácností. Dlhodobé opatrenia a kontinuita vládnych politík bez protirómskeho rasizmu predstavujú kľúčové prístupy v riešení nezamestnanosti a sociálneho vylúčenia obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít (Páleník a kol., 2014; Páleník, Páleník, Oravcová, 2013). Ako sa spomína vo viacerých odporúčaniach, analýzach a dokumentoch na európskej úrovni, zamestnanosť spolu so vzdelávaním predstavujú oblasti, do ktorých treba investovať najviac zdrojov a zároveň je potrebné odstrániť protirómsky rasizmus, ak chceme zmeniť doterajšie nefungujúce systémové nastavenie (OECD, 2019; EK, 2017; Agentúra Európskej únie pre základné práva, 2018; Lajčáková, Hojsík, Karoly, 2020).

Tieto aspekty boli súčasťou výskumu *APVV-17-0141 Analýza bariér prístupu k pracovným príležitostiam pre marginalizované skupiny obyvateľstva: Vybrané regióny Slovenska v sociálno-ekonomickej, geografickej a sociálno-antropologickej perspektíve* a autorka je členkou projektového tímu. Projekt je zameraný na skúmanie bariér Rómov (osobitne obyvateľov marginalizovaných rómskych komunít) na trhu práce. Diskriminácia, rasizmus a predsudky sa ukazujú ako významné faktory, ktoré respondenti v kontexte trhu práce vnímajú.

1.1 Teórie sociálneho vylúčenia a chudoby v kontexte marginalizovaných rómskych komunít

Sociálne vylúčenie je mechanizmus, ktorý plní funkcie významné pre zachovanie identity určitého spoločenstva. Jedná sa o spôsob oddelenia „my“ a „oni“ alebo „naše“ a „cudzie“. V minulosti bolo sociálne vylúčenie predovšetkým nástrojom sociálnej kontroly, ktorou si spoločnosť zabezpečovala konformitu svojich členov (Mareš, 2002, 2004). Koncept sociálneho vylúčenia poukazuje aj na vzťahové otázky súvisiace so sociálnym, kultúrnym a politickým znevýhodnením, či už koncipované podľa paradigmy aktivizácie alebo paradigmy sociálneho občianstva (Madanipour, Schucksmith, Talbot, 2015). Sociálne vylúčenie sa v kontexte realizácie jednotlivcov začalo posledné desaťročia vnímať predovšetkým ako nedostatok participácie v spoločenských systémoch a nedostatočné naplnenie občianstva (Bergham 1995; Čambalíková, 2007; Čambalíková, Sedová, 2007; Room, 1995; Walker, Walker 1997). Spoločnosť prestáva byť interpretovaná v kontexte vertikálnych nerovností. Namiesto toho je vnímaná v dimenziách horizontálnych nerovností, ako separácia verzus participácia. Záujem je sústredený na mechanizmy, ktoré vytvárajú hranice medzi tými, ktorí sú členmi, teda sú vo vnútri a tými, ktorí nie sú členmi daného sociálneho celku, či vyradujú jedinca aj celé kolektívy z hlavného prúdu spoločnosti (Mareš, 2004). Toto vyčleňovanie jednotlivcov aj skupín má dopad na všetky oblasti života a teda aj na zamestnanosť a umiestnenie na trhu práce.

Silver (1994) identifikuje tri paradigmy sociálneho vylúčenia a to solidaritu, špecializáciu a monopol. V paradigme solidarity, kde je dôležitý vzťah medzi jednotlivcom a spoločnosťou, sa hovorí o vylúčení ako o rozpade sociálneho puta medzi jednotlivcom a spoločnosťou, ktoré je kultúrne a morálne, a nie ekonomicky zaujímavé. Podľa paradigmy špecializácie je vylúčenie spôsobené vzťahmi medzi jednotlivcami a priestorom pre diskrimináciu v oblasti občianskej spoločnosti. Paradigma monopolu zdôrazňuje skutočnosť, keď silné skupiny, často vykazujúce výrazné kultúrne identity a inštitúcie, obmedzujú prístup cudzích ľudí k cenným zdrojom. To,

z čoho sú ľudia vylúčení, sa často konceptualizuje na vysokej a abstraktnej úrovni, napríklad na základe normálneho občianstva a normálnych životných vzorcov mainstreamovej spoločnosti (Mignione, 1997; Room, 1995). Silver (1994) uvažuje o operatívnejšom zozname, čím demonštruje rozsah vylúčení (živobytie, bezpečnosť, trvalé zamestnanie, zárobky, majetok, úver, pozemok, bývanie, vzdelanie účasť na demokratickom procese, humánne zaobchádzanie, rešpekt, osobné naplnenie, porozumenie, atď.), ku ktorým môže dôjsť. Neexistuje však jednotná koncepcia ľudí, ktorí sú sociálne vylúčení.

Najvýznamnejším faktorom procesu sociálneho vylúčenia je chudoba, pretože vplyv nezamestnanosti na sociálne vylúčenie má predovšetkým podobu zvýšenia rizika chudoby (Esping-Andersen, 2001). Shildrick a Rucell (2015) hovoria o chudobe ako o dôsledku tlaku okolností, kedy chudobní zdieľajú všeobecné hodnoty spoločnosti, ale nie sú schopní ich realizovať napríklad z dôvodu nízkeho príjmu. Valentine (1968) vysvetľoval, že podmienky chudoby, v ktorých žije nižšia trieda, kam môžeme zahrnúť aj obyvateľov z marginalizovaných rómskych komún, sú determinované štruktúrou celkového sociálneho systému a javmi prostredia. Taktiež tvrdil, že táto väčšia štruktúra je udržiavaná predovšetkým hospodárskymi a politickými činmi chudobných, a preto môžeme považovať správanie a hodnoty charakteristické pre chudobných za reakcie na skúsenosti z ich špeciálneho sociálno-ekonomického prostredia a za adaptácie na toto prostredie. Chudoba je výsledok a výraz viacúrovňového útlaku a opiera sa o štruktúrne vysvetlenie (Asen, 2001; Strier, Binyamin, 2009). Fleurbaey (2007) tvrdil, že spoločnosť, v ktorej sú chudobní do značnej miery nútení akceptovať ponížujúce životné podmienky, toleruje rôzne formy útlaku, ktoré úzko súvisia s porušovaním osobnej integrity. Chápanie chudoby ako útlaku súvisí s analýzou širších mocenských vzťahov v spoločnosti. Chudoba je podľa tejto perspektívy zároveň výrazom a dôsledkom politického, ekonomického, etnického alebo rodového útlaku. Dôvodom úzkeho spojenia medzi chudobou a útlakom je, že v mnohých prípadoch chudoba vedie k čiastočnému alebo všeobecnému pozbaveniu základných ľudských a sociálnych práv. V tomto zmysle možno chudobu definovať ako systém nadvlády.

1.2 Segregácia a protirómsky rasizmus ako bariéra pri vstupe na trh práce

Sociálne vylúčenie a chudoba predstavujú z dlhodobého demografického hľadiska vážne problémy, pretože trendy s vyššou mierou plodnosti medzi Rómami znamenajú, že podiel rómskej populácie sa zvýši, a zároveň má Slovenská republika jednu z najrýchlejšie starnúcich populácií v rámci OECD. Slovenská populácia, ktorá je v súčasnosti jednou z najmladších v Európskej únii, by sa podľa odhadov mala do roku 2070 stať šiestou najstaršou (EK, 2017). Naproti tomu sa očakáva nárast rómskej populácie. Očakáva sa, že podiel rómskej populácie sa do roku 2060 zvýši z 8 % na 14 % (OECD, 2017). To znamená, že je nevyhnutné začať s efektívnou integráciou a inklúziou Rómov. To bude viesť k zlepšeniu kvality života obyvateľov rómskych komún, a zároveň sa zvýši ponuka kvalifikovanej pracovnej sily, čo môže oživiť ekonomiku, pomôcť zmierniť nedostatok pracovných síl, a tiež môže pomôcť zmierniť účinky rýchleho starnutia, a v neposlednom rade zvýšiť celkovú prosperitu spoločnosti. Investície do efektívneho začleňovania Rómov môžu nielen pomôcť zlepšiť blahobyť znevýhodnených skupín, ale môžu priniesť aj pozitívne fiškálne výnosy zo zlepšenia vyhladok na zamestnanie. Výskumné zistenia a skúsenosti z iných krajín naznačujú, že zlepšenie dostupnosti vzdelávania v profesiách ako je medicína a právo osobám s etnickým pôvodom, bolo dôležitým zdrojom rastu danej ekonomiky, a súčasne aj zlepšenia vnímania danej etnickej menšiny väčšinovou spoločnosťou (Hsieh at al., 2018). Toto je veľmi dôležité aj

v boji s protirómskym rasizmom. Protirómsky rasizmus¹ je definovaný ako typ rasistickej klasifikácie Rómov, ktorí sú prostredníctvom nej stigmatizovaní ako „Cigáni“. Cieľom tejto rasistickej klasifikácie je vykonštruovať falošné odôvodnenie a legitimizáciu pre ich dehumanizáciu, diskrimináciu, vykorisťovanie a možnosti na nich páchať násilie. Protirómsky rasizmus vytvára neexistujúce, zavadzajúce a negatívne opisy, vlastnosti a charakteristiky, ktorých základom je:

- údajne spoločná forma fyzického vzhľadu;
- homogenizujúce a generalizujúce sociálne, mentálne a charakterové vlastnosti (napr. asociálnosť, kriminalita, vysoká pôrodnosť, nedostatočná hygiena, chudoba, poverčivosť, primitívnosť, kmeňové príbuzenstvo, kočovníctvo, hudba/tanec v krvi, neviazanosť);
- esencionalizácia tejto spoločnej formy fyzického vzhľadu a uvedených sociálnych, mentálnych a charakterových vlastností pre celú etnickú skupinu (Stratégia pre rovnosť, inklúziu a participáciu Rómov, 2020).

Definovanie protirómskeho rasizmu je výsledkom snahy rôznych aktérov na európskej úrovni, ktorí sa snažili poukázať na dlhoročné praktiky a správanie sa voči Rómom, ktorého výsledkom je inštitucionálny rasizmus živý historickou diskrimináciou, násilím, nenávisťnými prejavmi, vykorisťovaním a stigmatizáciou (ECRI, 2011; Nicolae, 2006). Štrukturálny faktor vylúčenia vo forme protirómskeho rasizmu sa uvádza aj v štúdiu Agentúry Európskej únie pre základné práva (2018), ktorá upozorňuje na to, že pokiaľ sa protirómsky rasizmus nebude inštitucionálne riešiť, účinok politických výsledkov v štyroch prioritných oblastiach (vzdelávanie, zamestnávanie, bývanie a zdravie) sa výrazne zníži. Podľa ich názoru to posilňuje generačnú depriváciu, ktorá udržiava Rómov na okraji spoločnosti a posilňuje predsudky a diskrimináciu (Agentúra Európskej únie pre základné práva, 2018). Ako sme uviedli, protirómsky rasizmus využíva historické formy diskriminácie, predsudkov, stereotypov a považuje spoločnú formu fyzického vzhľadu a uvedené sociálne, mentálne a charakterové vlastnosti za vrodené u každého Róma. To znamená, že aj keby sa niektoré z uvedených opisov či vlastností a charakteristík dali aplikovať na nejakého príslušníka majority (napr. kriminalita + nízka hygiena + chudoba), tak by sa sociálna situácia tohto príslušníka majority nechápala ako jeho vrodená vlastnosť. Z tohto dôvodu je protirómsky rasizmus typom rasistickej kategorizácie, ktorá tvrdí, že Rómovia kolektívne zdieľajú odlišnú rasovú podstatu, ktorá nie je ovplyvniteľná žiadnou formou socializácie, výchovy a vzdelania, ani žiadnymi sociálnymi, spoločenskými a finančnými opatreniami. Protirómsky rasizmus pripisuje Rómom nezvratný biologický a rasový osud, z ktorého nie je možné uniknúť. Zároveň hovorí, že Rómovia nie sú práve pre tieto svoje vrodené vlastnosti schopní začleniť sa do spoločnosti (Albert et al., 2016; Konceptia boja proti radikalizácii a extrémizmu, 2021; Lajčáková, Hojsík, Karoly, 2020).

2 METÓDY

V tomto článku sme využili dáta, ktoré pochádzajú z projektu *APVV-17-0141* integrovaného výskumu a postupovali sme na základe explanatórneho sekvenčného kombinovania. V kvantitatívnej sekvencii tvorilo výberovú vzorku $n=739$ respondentov. Priemerný vek respondentov bol 37,1 roka. Výskumná vzorka bola tvorená na základe zámerného výberu a kritéria tvorili: geografická lokalizácia podľa typológie z Atlasu rómskych komunít (2013),

¹ Protirómsky rasizmus sa v niektorých štúdiách a v zahraničnej lexikológii uvádza ako anticigánizmus a s tým spojené preklady napr. anglický výraz „antigypsyism“.

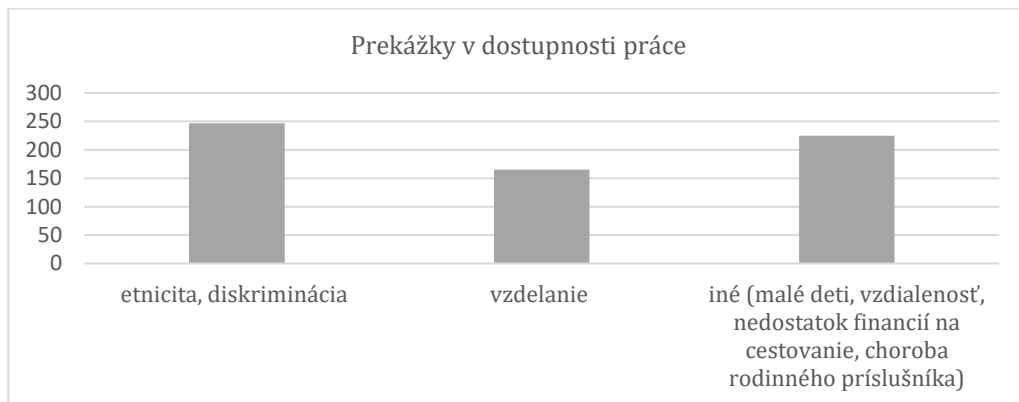
príslušnosť k rómskej národnostnej menšine, rodová vyváženosť a vyjadrený informovaný súhlas. V kvalitatívnej sekvencii sa nám podarilo osloviť $n=40$ participantov z marginalizovaných rómskych komunit podľa definície v Stratégii rovnosti inklúzie a participácie Rómov do roku 2030. Výber výskumnej vzorky prebehol inkluzívne a zamerali sme sa na respondentov a respondentky, ktorí prináležia k rómskej národnostnej menšine, majú pracovné skúsenosti a boli starší ako 18 rokov. Zber dotazníkov prebehol od mája 2021 do októbra 2021. K zberu kvalitatívnych dát sme pristúpili prostredníctvom pološtruktúrovaných rozhovorov. Rozhovory boli uskutočnené od júna 2021 do novembra 2021. Väčší podiel participantov pre obidve metódy získavania dát sme oslovovali priamo v marginalizovaných rómskych komunitách v obciach z Banskobystrického, Prešovského a Košického kraja, v ktorých podľa Atlasu rómskych komunit (2013) žije najväčší podiel Rómov. Menšiu časť dát sme získali z ubytovní vo väčších miestach, ktoré sú typické prítomnosťou pracovných migrantov. Získané dáta sme následne analyzovali prostredníctvom interpretatívnej fenomenologickej analýzy.

3 VÝSLEDKY

V analýze dát získaných prostredníctvom dotazníka rámci výskumu sme sa zamerali na odpovede, ktoré súviseli s otázkou „*Aké sú podľa vás najzávažnejšie prekážky alebo problémy v dostupnosti práce?*“

Na danú otázku odpovedalo $n=739$ respondentov, pričom $n=247$ odpovedalo, že príslušnosť k rómskej národnostnej menšine je bariérou pri vstupe na trh práce, pretože zamestnávateľia nechcú zamestnávať Rómov a Rómky a tiež $n=165$ respondentov uviedlo nedostatočné dosiahnuté vzdelanie. Medzi odpovede ($n=225$) označené ako iné boli uvádzané prekážky ako nedostatočná vedomosť o pracovných ponukách, nedostatok financií na cestovanie, slabá dopravná infraštruktúra potrebná na cestovanie za prácou, výskyt malých detí v rodine, potreba starostlivosti o chorého rodinného člena, strach a neistota pri strate sociálneho zabezpečenia, odlúčenie od rodiny a osobné problémy. Reзиденčná segregácia znižuje možnosti vytvárania a rozvoja sociálnych väzieb a kontaktov medzi príslušníkmi etnických menšín a príslušníkmi väčšinového obyvateľstva. Obyvatelia segregovaných osídlení majú obmedzené príležitosti na nadviazanie a rozvoj medzi-etnických sociálnych kontaktov, ktoré sú dôležité v budovaní vzájomného rešpektu, rozvoji tolerancie a uplatnení jednotlivcov v rôznych sférach spoločnosti, teda aj v oblasti prístupu na trh práce (Laurence, 2017; Semyonov, Glikman, 2009).

Graf 1 Prekážky v dostupnosti práce

Zdroj: Vlastné spracovanie

V rámci kvalitatívnej časti výskumného zisťovania sme sa tiež pýtali, či sa naši respondenti stretli niekedy s diskrimináciou.

Tab. 1 Diskriminácia pri hľadaní si zamestnania

Otázka: Stretli ste sa niekedy s diskrimináciou preto, že ste Róm/Rómka? Môžete nám porozprávať, ako to vyzeralo?

Žena, 40 rokov, Západoslovenský kraj	„Určite áno. Chodili sme sa pýtať do miestnych podnikov a povedali mi hneď na vrátnici alebo recepcii, že nepotrebujú, aj keď mali inzeráty o tom, že do zamestnania potrebujú ľudí. A napríklad som vedela, že tam niekoho zobrali a mňa nezobrali.“
Muž, 45 rokov, Západoslovenský kraj	„V jednej firme sa mi stalo, že som sa šiel opýtať a povedali mi na rovinu, že Rómov neprijímajú.“
Muž, 40 rokov, Banskobystrický kraj	„Našiel som si inzerát na prácu do Rakúska cez jednu agentúru. Volal som im tam, ale nepovedal som, že som Róm. Povedali mi, že môžem prísť na pobočku, tak som tam išiel. A keď som tam zazvonil, cez kameru videli, že som Róm a povedali mi, že môžem ísť domov a ani mňa nevpustili do vnútra.“

Diskriminácia Rómov na trhu práce sa objavuje aj v niektorých inzerátoch, v ktorých zamestnávateľia udávajú priamo do textu informáciu, že na ponúkanú prácu sa nemajú hlásiť Rómovia (IZ, 2019).

Tab. 2 Premosťovacia väzba pri hľadaní si zamestnania

Otázka: Ako ste sa dostali do zamestnania?

Muž, 25 rokov, Prešovský kraj	„Keď vás aspoň niekde dakde poznajú dáki ľudia, tak vedia o vás aspoň niečo povedať. A vedia o vás povedať, že viete pracovať. Kamarát mi vybavil, že pomocník strojov môžem robiť v Mladej Boleslave, keď sme tam skončili so zámkovou dlažbou.“
Muž, 45 rokov, Banskobystrický kraj	„Bez kontaktov ste stratený. A lepšie si tak nájdete prácu. Lebo vám povie o zamestnaní, čo je to tam zač a aký tam je človek.“
Žena, 38 rokov, Prešovský kraj	„Zohrá to rolu, keď niekoho poznáte, že sa kus prihovorí. Tam ten sa prihovorí, už ľahšie sa hľadá.“

4 DISKUSIA

Hrabovský (2016) uvádza, že protirómsky rasizmus nevzniká ako izolovaný rasistický program, ale že ho skôr môžeme priradiť k problémom „moderného sveta“. Moderný, konkurenčný a individualistický pohľad na ľudskú spoločnosť často neprihliada na zložitost' zaradenia sa do spoločnosti pre odstránené skupiny žijúce navyše „v pasci“ generáčnej chudoby. V tejto atmosfére, keď sa nadmerne preceňujú tzv. osobné talenty, inteligencia, charakter alebo rovnosť šancí a neprihľadia sa na sociálny a spoločenský kontext, v ktorom je možné tieto vlastnosti rozvíjať, môže dôjsť na výzvy na odstránenie, až zničenie tzv. „nepriprôsobivých“ skupín. Individualistické teórie chudoby pripisujú chudobu vrodenným dispozíciám jednotlivcom, ktorí sú vďaka týmto vrodenným vlastnostiam napríklad neumiestniteľní na trhu prácu, resp. si nedokážu nájsť prácu (Bridges, 2017; Herrnstein, Murray, 1994). Značná časť týchto teórií obsahuje negatívne stereotypy, ako sú odlišný hodnotový systém, postoje a nepriprôsobivé správanie, (Poslom a kol., 2020). Takto časť verejnosti často vysvetľuje chudobu u Rómov. Jedným z typických stereotypov o príčinách neúspechu vylúčených skupín vo vzdelávaní a následne na trhu práce je tvrdenie o nižšej inteligencii, resp. subjektívnej neschopnosti dosahovať dobré vzdelávacie výsledky. Multidimenzionálny pohľad naznačuje, že úspech a neúspech nie sú predurčené všeobecnou inteligenciou a v žiadnom prípade nepredurčujú sociálne a ekonomické osudy (Jencks, 1998; Kohn, 1999; Nisbett, 2015; Stanovich, 2010; Steele, Aronson, 1995). Podobné tvrdenia sú typické pre zástancov meritokratických princípov, ktoré hovoria o tom, že bohatstvo, moc, výsady by mali byť rozdelené na základe schopností, talentu a úsilia jednotlivcov. Meritokracia mala byť lepšia ako reštriktívne sociálne štruktúry z minulosti, kde výsledky určovali rodinné a sociálne väzby. Tradičné triedne štruktúry mali byť nahradené novým systémom založeným na výsledkoch testov vo vzdelávaní, známkach a inteligencii, čo pre mnohé deti z robotníckej triedy mohlo znamenať možnosť dostať sa z chudobných pomerov. I napriek tomu, že sa meritokracia snažila vytvárať férové prostredie, práve tento prístup

spôsobuje nerovnosti až diskrimináciu (Foroohar, 2020; Mark, 2020). Nezohľadňuje totiž skutočnosti, ako napríklad segregáciu a nekvalitné vzdelávanie, ktorým čelia aj rómske deti z vylúčených lokalít. Rómske deti a z vylúčenej lokality totiž môže mať talent a nadanie, ale ak sa vzdeláva v segregovanej škole, ktorá poskytuje nekvalitné vzdelávanie, nemá svoje nadanie a schopnosti ako rozvíjať (Hall a kol., 2019; Vančíková a kol., 2017).

Pre úspešnú elimináciu protiromského rasizmu je potrebné riešiť segregáciu, ako podobu sociálneho vylúčenia. Priestorová segregácia založená na etnickom princípe je už dlho považovaná za hlavný štrukturálny mechanizmus, prostredníctvom ktorého je etnickým menšinám odopieraný rovnaký prístup k príležitostiam v oblasti vzdelávania, zdravia, zamestnanosti a bývania. Massey a Denton (1993) svojou analýzou potvrdili, že koncentráciou chudoby vytvorila rasová segregácia znevýhodnené sociálne prostredie pre chudobných minoritných obyvateľov a životné podmienky s oveľa menšími výhodami pre bohatých minoritných obyvateľov v porovnaní s majoritou s podobným sociálnym postavením. Quillian (2012) vo svojej analýze dokázal, že koncentrovaná chudoba nepochádza len z interakcie medzi minoritnou chudobou a minoritnou segregáciou, ale je tiež ovplyvnená úrovňou geografickej separácie medzi chudobnou majoritou a chudobnou minoritou, ako aj stupňom segregácie medzi chudobnými minoritnými skupinami a chudobnou majoritou. Hlavná myšlienka Masseyovej teórie segregácie spočíva v tom, že tento prístup oddeluje skupiny s vysokou mierou chudoby od skupín s nízkou mierou chudoby. Geograficky koncentrovaná chudoba priamo vyplýva z dvoch základných štrukturálnych podmienok v spoločnosti, a to z vysokej miery chudoby menšín a vysokého stupňa rezidenčnej segregácie menšín. Výsledkom tohto procesu oddelenia je koncentrácia chudobných, v ktorej sa ďalej kumulujú ďalšie štrukturálne znevýhodnenia (Hess et al., 2019; Massey, Tannen, 2015; Massey, Tannen, 2016). Takéto prostredie je charakteristické aj nízkou existenciou slabých väzieb. Podľa Granovetterovej (1995) teórie sú osoby žijúce vo vylúčení ochudobnené o sociálne väzby s okolitým prostredím mimo svojho najbližšieho okolia, ktorým v prípade marginalizovaných rómskych komunít sú majoritné susedstvá. Premosťovacia väzba sa stáva jedinou príležitosťou pre všetky skupiny, ako získať a šíriť informácie. Sila slabých väzieb nie je o počte spojení, ale spočíva v schopnosti slabých väzieb dosiahnuť širší potenciálne heterogénnejší súbor informácií. Napríklad v procese hľadania zamestnania sa užitočnosť silných väzieb znižuje, pretože jednotlivcom poskytujú podobné a potenciálne nadbytočné informácie (Granovetter, 1973; Liu et al., 2017). Vzájomná interakcia medzi dvomi rozdielnymi skupinami vedie k získaniu informácií z rôznych oblastí života a k vzájomnému spoznávaniu, čo je veľmi dôležité z pohľadu odbúravania stereotypov a predsudkov. Tieto premost'ovacie väzby tvoria sociálne spojenia, ktoré spájajú dve inak neprepojené sieťové skupiny a poskytujú tak jedinú cestu medzi dvomi nesúvisiacimi skupinami. Premosťovanie teda znamená vytváranie a udržiavanie slabých väzieb, v ktorých okrem iného prebieha zdieľanie informácií (Briggs, 2003; Putnam, 2000). Prenos informácií prebieha cez komunikačnú reťaz a možnosť získať informáciu je závislá od pozície, ktorú jednotlivec v sociálnej sieti má. Čím menej slabých väzieb jednotlivec má, tým je pravdepodobnejšie, že získané informácie budú mať rovnaký charakter, pretože pochádzajú zo silných väzieb, kde sú informácie zdieľané. Šatara, Rusnáková a Gabčová (2020) uvádzajú, že medzi zamestnanými Rómami žijúcimi v segregácii prevládajú informácie od priateľov, susedov a informácie získané na obecnom úrade. Rómovia žijúci na okraji obce čerpajú informácie z obecného úradu a od zamestnávateľov. U Rómoch žijúcich v priestorovej integrácii dominujú neformálne zdroje – priatelia, susedia, rodina a príbuzní.

5 ZÁVER

Protirómsky rasizmus a s tým súvisiaca segregácia a sociálne vylúčenie majú významný vplyv na všetky oblasti života Rómov a v konečnom dôsledku aj majoritného obyvateľstva (celej spoločnosti). Diskriminácia pri vstupe do zamestnania je dlhodobý vážnym problémom, ktorému čelia Rómovia a Rómky na Slovensku. Rovnako tak je závažný problém v oblasti vzdelávania, kde neoprávnené diagnostikovanie rómskych detí a následné zaradovanie do špeciálnych škôl a tried im spôsobuje vážnu ujmu s trvalými následkami na celý život, pretože nemôžu s mentálnym postihnutím absolvovať štúdium v hlavnom vzdelávacom prúde a získať vzdelanie potrebné pre trh práce. Špeciálne a segregované školstvo vychádza z presvedčenia, že osoby v marginalizovaných rómskych komunitách potrebujú špecifické a špeciálne prístupy, ktoré však nemajú charakter vyrovnávacích opatrení, ale skôr viac prehlbujú znevýhodnenie, sociálne vylúčenie a chudobu. Čo je však kľúčové v prípade protirómskeho rasizmu, je skutočnosť, že si neželajú zapojenie Rómov do spoločnosti. Ak začnú prevažovať tvrdenia, že Rómovia nemôžu dosiahnuť žiadny pokrok, potom tieto tvrdenia už v počiatkoch prispievajú k neúspešnosti začleňovania Rómov do spoločnosti a realizácii inkluzívnych programov. Protirómsky rasizmus sa teda stáva významnou bariérou v začleňovaní sociálne vylúčených Rómov a to najmä v oblasti vzdelávania a zamestnanosti. Európska komisia vedie konanie voči Slovenskej republike za porušenie smernice EÚ o rasovej rovnosti zakazujúcu diskrimináciu z dôvodu rasového alebo etnického pôvodu vo viacerých kľúčových oblastiach života vrátane vzdelávania, pretože sú dlhodobý rómske deti neoprávnene zaradované do špeciálnych škôl, špeciálnych tried a dochádza rôznymi spôsobmi k marginalizácii rómskych detí ich umiestňovaním do výhradne rómskych tried alebo škôl. V súvislosti s touto témou evidujeme zatiaľ neprávoplatné rozhodnutie Okresného súdu Prešov (2021), ktorý rozhodol, že Súkromné centrum špeciálno-pedagogického poradenstva Prešov a Základná škola s materskou školou v Hermanovciach porušili zásadu rovnakého zaobchádzania a dopustili sa diskriminácie vo vzdelávaní z dôvodu príslušnosti k rómskej národnostnej menšine vo vzťahu k trom žiakom, ktorí podali žalobu v roku 2016.

Dlhodobý je v prieskumoch diskriminácia označovaná za najväčšiu prekážku vo vzdelávaní a vstupe na trh práce (Agentúra Európskej únie pre základné práva, 2018; Kahanec, 2020; Machlica, Žúdel, Hidas, 2014). Uplatňovanie antidiskriminačnej legislatívy v oblasti zamestnávania v praxi je potrebné posilniť, čo vyplýva aj zo správy Slovenského národného strediska pre ľudské práva za rok 2017, kedy väčšina antidiskriminačných sťažností podaných v sledovanom roku (konkrétne 58 zo 70) súvisela s trhom práce (Roma Civil Monitor, 2019). V roku 2018 rozhodol Krajský súd v Košiciach po 8 rokoch, že mesto Spišská Nová Ves diskriminovalo Rómkou, Vieru Pompovú, v prístupe k zamestnaniu z dôvodu jej etnickej príslušnosti. Mesto Spišská Nová Ves sa jej podľa rozsudku malo ospravedlniť a zaplatiť náhradu nemajetkovej ujmy vo výške 2500 Eur. Pompová argumentovala, že sa jej dostalo nerovnakého zaobchádzania v porovnaní s nerómskymi uchádzačkami, ktoré nielenže mali nižšiu kvalifikáciu a menej skúseností v práci s Rómami, ale na rozdiel od nej ani neovládali rómsky jazyk. Pompová sa odvolala až na Ústavný súd SR, ktorý rozhodol na základe princípu obráteného dôkazného bremena, ktoré nižšie súdne inštancie odmietli uplatniť. Vo svojom konečnom rozhodnutí Krajský súd v Košiciach potvrdil etnickú diskrimináciu (Roma civil monitor, 2019; Rozsudok Krajského súdu Košice, 2018).

LITERATÚRA

- Agentúra európskej únie pre základné práva. 2018. *A persisting concern: anti-Gypsyism as a barrier to Roma inclusion*. Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2018. 55 s. ISBN 978-92-9491-927-4.
- Albert, G. et al. 2016. Anticiganizmus - Referenčný dokument. Brusel: ERGO network, 2016. <<https://romadatadotorg.files.wordpress.com/2019/04/anticiganizmus1.pdf>>.
- Asen, R. 2001. *Visions of Poverty: Welfare Policy and Political Imagination*. Michigan: Michigan State University Press, 2001. 325 s. ISBN 978-0870136009.
- Bergham, J. 1995. Social Exclusion in Europe: Policy Context and Analytical Framework. In: Room, G. (ed). *Beyond the Threshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: Policy Press, 1995. s. 10-28. ISBN 9781861340030.
- Bridges, K. M. 2017. The Deserving Poor, the Undeserving Poor and Class-Based Affirmative Action. In *Emory Law Journal*. 2017, Vol. 66, issue 5, p. 1049-1112. ISSN: 0094-4076.
- Briggs, X. 2003. *Bridging Networks, Social Capital and Racial Segregation in America: research working papers*. Cambridge: Harvard University, 2003. 38 s.
- Cvek a kol.: *Monitorovacia správa občianskej spoločnosti o implementácii národnej stratégie integrácie Rómov na Slovensku. Zhodnotenie pokroku v kľúčových oblastiach stratégie*. Luxemburg: Publications Office of the European Union, 2019. ISBN 978-92-76-09165-3.
- Čambalíková, M. 2007. Sociologický pohľad na sociálne vylúčenie a začlenenie, In: Čambalíková, M. - Sedová, T. *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku*. Bratislava: VEDA, s. 26-32. ISBN 978-80-89267-07-1.
- Čambalíková, M. - Sedová, T. 2007. *Exklúzia a sociálna situácia na Slovensku*. Bratislava: VEDA., 2007. 328 s. ISBN 978-80-89267-07-1.
- ECRI. 2011. *General Policy Recommendation No. 13 on Combating Anti-Gypsyism and Discrimination Against Roma*. Strassbourg. Strassbourg: Council of Europe, 2011. 10 s. <<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.13>>.
- EK. 2017. *The 2018 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies*. Institutional Paper 065. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. 220 s. ISBN 978-92-79-64714-7
- Esping - Andersen, G. et al. 2001. A New Welfare Architecture for Europe? Report submitted to the Belgian Presidency of the European Union. 2001.<https://www.researchgate.net/publication/238758771_A_NEW_WELFARE_ARCHITECTURE_FOR_EUROPE_Report_submitted_to_the_Belgian_Presidency_of_the_European_Union>.
- Fleurbaey, M. 2007. Poverty as a form of oppression. In Pogge, T. (ed.). *Poverty as a Human Rights Violation*. New York: Oxford University Press, 2007. s. 133-54. ISBN 978-0-19-922631-3
- Foroohar, R. 2020. Why meritocracy isn't working. In *Financial times*. <<https://www.ft.com/content/f881fb55-8f06-4508-a812-815a10505077#comments-anchor>>.

Gardner, H. 1983. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books. 440 s. ISBN 978-0-465-02508-4.

Gardner, H. 2011. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York: Basic Books. 440 s. ISBN 978-0-465-02434-6.

Grauzelová, T. - Markovič, F. 2018. *Príjmy a životné podmienky v marginalizovaných rómskych komunitách. Vybrané ukazovatele zo zisťovania EU SILC MRK 2018*. Bratislava: USVRK SR, 2018. ISBN 978-80-969971-9-0.

Granovetter, M. 1995. *Getting a job. A study of contacts and careers*. 2nd edition. Chicago: The University of Chicago Press, 1995. ISBN 978.0-226-30581-3.

Hall, R. a kol. 2019. *Analýza zistení o stave školstva na Slovensku*. [online]. Bratislava: To dá rozum, 2019. <<https://analyza.todarozum.sk>>.

Herrnstein, R. J. - Murray, C. 1994. *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*. New York: The Free Press, 1994. 912 s. ISBN 978-06-848-2429-1.

Hess, CH. et al. 2019. Does Hypersegregation Matter for Black-White Socioeconomic Disparities? In *Demography*. 2019, vol. 55, no 6. ISSN 0070-3370.

Hrabovský, M. 2016. Anticiganizmus ako bariéra k inklúzii Rómov. In: Podolinská, T.- Hruštič, T. (ed.). *Čiernobiele svety*. Bratislava: Veda, s. 40 – 58. ISBN 978-80-224-1413-5.

Hsieh, C.T. et al. 2018. *The Allocation of Talent and U.S. Economic Growth*. In *Econometrica*. 2018, vol. 87, no. 5. <<http://klenow.com/HHJK.pdf>>. ISSN 1468-0262.

IZ. 2019. *Diskriminácia Rómov pri vstupe na trh práce*. Bratislava: Inštitút zamestnanosti, 2019. <<https://www.iz.sk/download-files/sk/evs/diskriminacia-romov-na-trhu-prace.pdf>>.

Jencks, C. 1998. Racial bias in testing. In Jencks, C. – Phillips, M. (eds.): *The Black-White test score gap*. [online]. Washington: Brookings Institution Press, 1998, s. 55–85. ISBN 9780815746119.

Kahanec, M. a kol. 2020. *The social and employment situation of Roma communities in Slovakia*. Luxembourg: Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies, European Parliament. <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/648778/IPOL_STU\(2020\)648778_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/648778/IPOL_STU(2020)648778_EN.pdf)>.

Kohn, M.L. 1999. Two Visions of the Relationship between Individual and Society: The Bell Curve versus Social Structure and Personality. In: Moen, P. – McClain, D.D- Walker, A. (eds.). *A Nation Divided: Diversity, Inequality, and Community in American Society*. New York: Ithaca, Cornell University Press. s. 34–51. <https://www.fly-unicorn.com/lp_ta/index.cfm?_=1634926471071&T=439380>.

Koncepcia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024. Uznesenie vlády č. 183/2021 zo dňa 7.1.2021.

Lajčáková, J. - Hojsík, M. - Karoly, M. 2020. *Combatting Antigypsyism. Expert reports building on forward-looking aspects of the evaluation of the EU framework for National Roma Integration Strategies*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. 99 s. ISBN 978-92-76-16310-7.

- Laurence, J. 2017. Wider-community Segregation and the Effect of Neighbourhood Ethnic Diversity on Social Capital: An Investigation into Intra-Neighbourhood Trust in Great Britain and London. In *Sociology*. 2017, vol. 51 (5). ISSN 0038-0385.
- Liu, W. et al. 2017. Social Network Theory. In Rössler, P. – Hoffner, C. – Zoonen, L. *The international encyclopedia of media effects*. Chichester, West Sussex, Malden, MA: John Wiley & Sons, 2017. ISBN 978-1-118.78376-4.
- Madanipour, A. - Shucksmith, M. – Talbot, H. 2015. Concepts of poverty and social exclusion in Europe. In *Local Economy*. 2015, vol. 30, no 7. ISSN 1470-9325.
- Machlica, G. - Žúdel, B. - Hidas, S. 2014. *Bez práce nie sú koláče*. Analýza. Bratislava: Inštitút finančnej politiky, 2014. <https://www.mfsr.sk/files/archiv/priloha-stranky/4895/27/2014_16_Trh_prace.pdf>.
- Mareš, P. 2002. Marginalizace, sociální vyloučení. In Sirovátka, T.(ed.) 2002. *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: Masarykova univerzita a Nakladatelství Georgetown. 350 s. ISBN 80-210-2307-4
- Mareš, P. 2004. Sociální exkluze a inkluze. In Sirovátka, T.(ed.). 2004. *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Brno: Masarykova univerzita v Brně a Nakladatelství Georgetown. 237 s. ISBN 80-210-3455-6
- Mark, C. 2020. *A belief in meritocracy is not only false: it's bad for you*. [online]. Princeton University Press. <<https://press.princeton.edu/ideas/a-belief-in-meritocracy-is-not-only-false-its-bad-for-you>>.
- Massey, D. S. – Denton, N.A. 1993. *American apartheid: Segregation and the making of the underclass*. Harvard University Press, 1993. ISBN 9780674018211.
- Massey, D. S. – Tannen, J. 2015. A Research Note on Trends in Black Hypersegregation. In *Demography*. 2015, vol. 52, no 3. ISSN: 1533-7790.
- Massey, D. S. – Tannen, J. 2016. Segregation, Race, and the Social Worlds of Rich and Poor. In. KIRSCH, I. – BRAUN, H. *The Dynamics of Opportunity in America. Evidence and Perspectives*. New York : Springer. s. 508. ISBN 978-3-319-25991-8.
- Mingione, E. 1997. Enterprise and Exclusion. In CHRISTIE, I. - PERRI, H. (eds). 1997. *The Wealth and Poverty of Networks: Tackling Social Exclusion*. London: DEMOS, 1997.
- Nicolae, V. 2006. Towards a Definition of Antigypsyism. Dostupné na internete: <https://ergonetwork.org/wp-content/uploads/2019/01/Valeriu-Nicolae_towards-a-definition-of-antigypsyism.pdf>.
- Nisbett, R.E. 2015. *Mindware: Tools for Smart Thinking*. New York: Farrar, Straus and Giroux. 338 p. ISBN 9780374112677.
- OECD. 2019. *Economic Surveys: Slovak Republic 2019*. Paris: OECD Publishing, 2019. <https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-slovak-republic2019_eco_surveys-svk-2019-en>.
- OECD. 2017. *Economic Surveys: Slovak Republic 2017*. Paris: OECD Publishing, 2017. <http://dx.doi.org/10.1787/eco_surveys-svk-2017-en>.

- Páleník, M. a kol. 2014. *Politika zamestnanosti, budúcnosť pre Slovensko*. Bratislava: Inštitút zamestnanosti, 2014. 150 s. ISBN 978-80-970204-6-0.
- Páleník, V. – Páleník, M. – Oravcová, I. 2013. *Inkluzívne zamestnávanie*. Bratislava: Inštitút zamestnanosti, 2013. 156 s. ISBN 978-80-970204-4-6.
- Poslom, X.D. a kol. 2020. *Postoje, politický diskurz a kolektívne správanie majority voči Rómom na Slovensku*. Výsledky reprezentatívneho prieskumu. Bratislava: Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, 2020. <<https://polrom.eu/negativne-postoje-voci-romom-suvisia-s-nepriatelskym-politickym-diskurzom/>>.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Touchstone Books, 2000. 544 s. ISBN 978-0743203043.
- Room, G. (ed). 1995. *Beyond the Treshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: Policy Press, 1995. 278 s. ISBN 978-1861340030.
- Room, G. (ed). 1995. *Beyond the Treshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Bristol: Policy Press, 1995. 278 s. ISBN 978-1861340030.
- Rozsudok v mene Slovenskej republiky 15C/14/2016-557 vydaný Okresným súdom Prešov
- Semyonov, M. – Glikman A. 2009. Ethnic residential segregation, social contacts and anti-minority attitudes in European societies. In *European Sociological Review*. 2009, Vol. 25, Issue 6. ISSN 1468-2672.
- Shildrick, T. – Rucell, J. 2015. *Sociological perspectives on poverty*. A review of sociological theories on the causes of poverty. York: Joseph Rowntree Foundation, 2015. 44 s. ISBN 978-1-90958-680-2.
- Silver, H., 1994: Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms. ILS Discussion Papers No. 69, vol. 133, Geneva, ILO.
- Stanovich, K.E. 2010. *What Intelligence Tests Miss: The Psychology of Rational Thought*. New Haven: Yale University Press, 2010. 308 s. ISBN 978-0300164626
- Steele, C.M. – Aronson, J. 1995. Stereotype Threat and Test Performance of Academically Successful African Americans. In *Journal of Personality and Social Psychology*. [online]. 1995, Vol. 69, no. 5. ISSN 0022-3514.
- Sternberg, R.J. 1989. *The Triarchic Mind: A New Theory of Human Intelligence*. New York: Penguin, 1989. 368 s. ISBN 978-0140092103
- Stratégia rovnosti, inklúzie a participácie Rómov do roku 2030*. Uznesenie Vlády SR č. 181/2021 zo dňa 7.4.2021.
- Strier, R. – Binyamin, S. 2009. Developing Anti Oppressive Service for the Poor: A Theoretical and Organisational Rationale. In *British Journal of Social Work Advance Access*. 2009, vol. 40, no. 6. ISSN 1468-263X
- Šatara, E. - Rusnáková, J. - Gabčová, L. 2020. Job search - information on possibilities of job application in the environment of marginalized roma communities in Slovakia. Zagreb, 2020. Conference Economic and Social Development, 76th International Scientific Conference on Economic and Social Development - Building Resilient Society. ISSN 1849-7535.

Valentine, Ch. 1968. Culture and Poverty: Critique and Counter-Proposals. In *Current Anthropology*. 1968, vol. 10, no 2/3. ISSN 0011-3204.

Vančíková K. a kol. 2017. *Inklúzia Rómov od raného detstva+*. Správa o inklúzii Rómov vo vzdelávaní a starostlivosť v ranom detstve. Slovenská republika: UNICEF, 2017. ISBN 978-80-89571-16-1

Vlačuha, R. – Kováčová, Y. 2021. EU SILC 2020. *Indikátory chudoby a sociálneho vylúčenia*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky. 74 s. ISBN 978-80-8121-828-6.

Walker, A. – Walker, C. 1997. *The Growth of Social Exclusion in the 1980s and 1990s*. London: Child Poverty Action Group. 308 s. ISBN 9780946744916

Quillian, L. 2012. Segregation and poverty concentration: The role of three segregations. In *American Sociological Review*. 2012, Vol. 77(3). ISSN 1939-8271.

EXCLUSION FROM THE LABOUR MARKET IN THE CONTEXT OF ANTI-ROMA RACISM

Abstract:

Background: *Anti-Roma racism contributes significantly to the social exclusion of Roma and the subsequent poverty in which the majority of people from marginalized Roma communities are living. The elimination of anti-Roma racism is essential in the process of inclusion of excluded groups in society.*

Goal: *The goal of the study is to find out whether Roma perceive prejudice, racism and discrimination as one of the barriers for entering and remaining in the labour market.*

Methods: *The research was conducted within the project APVV-17-0141 in two phases – quantitative and qualitative. For the quantitative part a non-standardized questionnaire was used – n=739 and for the qualitative part a semi-structured interview was applied. The sample in the qualitative sequence consisted of n=40 participants whose ages ranged from 18 to 58 years. The research was primarily aimed to identify the barriers of Roma in the job market.*

Results: *Based on the analysed data, it can be concluded that anti-Roma racism is an important factor affecting Roma access to the labour market from the perspective of Roma themselves. Employment plays a key role in the process of social inclusion of Roma and in the fight against poverty. As a number of studies, including our findings, show, an important determinant in these processes is segregation – both spatial (in housing), but also segregation in education and other areas of life. As we will show in the paper, segregation is one aspect of anti-Roma racism.*

Implication: *Recognition of anti-Roma racism as a significant societal problem will help to remove many of the obstacles that block the building of an open and inclusive society. It can also have an impact on the helping professions – specifically social work – if it includes in its portfolio approaches aimed at eliminating racism and oppression on the grounds at the basis of ethnic diversity.*

Keywords: Anti-Roma racism. Social exclusion. Poverty. Roma. Segregation.

Grantová podpora:

Článok vznikol vďaka projektu APVV-17-0141 Analýza bariér prístupu k pracovným príležitostiam pre marginalizované skupiny obyvateľstva: Vybrané regióny Slovenska v sociálno-ekonomickej, geografickej a sociálno-antropologickej perspektíve.